

ИЛЮСТРАЦИЯ ИЛИНДЕНЪ

Редакторъ: ХРИСТО ШАЛДЕВЪ

Редакция и администрация: ул. „Солунъ“, № 54, телеф. 19-32

Годишенъ абонаментъ за Царството — 120 лв., за Европа — 200 лв., за Америка — 2 долара. Отдѣленъ брой 15 лв.

Списанието е одобрено отъ Министерството на Народн. Просвѣщение съ окржко № 40,358 отъ 28 XI 1933 г. и отъ Дирекцията на Обновата

ДАР
ОТ НАРОДНАТА БИБЛИОТЕКА
„СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
София

Проф. Никола Милевъ

(По случай 10 години отъ смъртта му).

Животътъ на хората се живи въ безкрайния и неизменимния пжтъ на вѣчността и само тѣзи, които презъ земния си животъ сж имали съзнанието, дарбата и волята да бждатъ творци, оставатъ по-голъми или по-малки бразди по тоя пжтъ и, по такъвъ начинъ, тѣхниятъ образъ се мѣрка и налага предъ погледа на бждащитѣ поколения. А творци въ живота сж само тѣзи, които сж проникнати отъ съзнанието, че, като сж се родили въ една страна, която ги е откърмила, сж длъжни да я обичатъ безкрайно, че, като сж израстнали срѣдъ едно общество, родно по кръвъ и плътъ, сж длъжни да го обичатъ беззаветно и че, като сж вкусили и нахранили отъ родната и общочовѣшката култура, сж длъжни да допринесатъ къмъ нея нѣщо, ако ще и една милиардна частица да е то. Единъ отъ заслужилитѣ синове на българското племе и свидно чедо на измъчена Македония, който остави значителни бразди въ своя дѣлъ отъ безкрайния пжтъ на вѣчността, е трагично загиналия преди 10 години проф. Никола Милевъ.

Роденъ е той на 8 май 1881 година въ село Мокрени (Костурско), мжжкото население на което отива на гурбетъ въ Турция, България, Египетъ и Америка, за да искара прехраната на семействата си съ хлѣбарство и млѣкарство. Първоначалното си образование Никола Милевъ е получилъ въ родното си село, а следъ това заминава при баща си Илия въ Кайро (Египетъ) да му помага въ работата — хлѣбарство. Обаче, баща му, виждайки, че единствениятъ му

синъ е малолѣтенъ, тѣлесно слабъ и съ духовни заложи, изпраща го въ цариградското трикласно училище, което се помещаваше при пансиона на духовната семенария.

Проф. Никола Милевъ.

По успѣхъ Н. Милевъ бѣше пръвъ измежду другаритѣ си и се отличаваше съ своето трудолюбие, кротостъ и доброта. Съ тия си качества той обръща вниманието на преподавателитѣ си, та следъ свършването на III класъ учителскиятъ съветъ го препоръчва въ екзархията като даровито дете, което трѣбва да бжде подпомогнато, за да му се даде възможность да получи срѣдно образование.

По тови време турското правителство бѣ открило по-широко вратитѣ на Галата-Сарайския цариградски лицей за българчетата, та екзархията бѣ наредила най-способнитѣ ученици отъ българскитѣ класни училища въ Македония и Тракия да бждатъ представяни отъ учителскитѣ съвети, за да бждатъ наставявани на учение въ тоя лицей. Единъ отъ такива то препоръчани ученици бѣ и Никола Милевъ, който, като ученикъ въ лицея, скоро си извоюва добро име срѣдъ другаритѣ и преподавателитѣ си. Още като ученикъ въ лицея той бѣ посвѣтенъ и въведенъ

въ революционната организация, на която почна да дава своя скромненъ приносъ. Следъ свършването на лицея Н. Милевъ става учителъ въ цариградското класно училище, а следъ едногодишно учителствуване, жаденъ за по-високо образование, заминава въ България и се записва студентъ въ Историко-филологическия факултетъ при Софийския държавенъ университетъ. Тукъ, Н. Милевъ се срѣща съ своя съу-

ченикът и старъ приятелъ С. Радевъ, който, като редакторъ на в. „Вечерна поща“, го въвежда въ журналистическото поприще. Но неговиятъ аналитиченъ и склоненъ къмъ академическа работа умъ и, главно, склонността му търси факти изъ далечното ни историческо минало и способността му да имъ дава правилно освѣтление, обръща вниманието на неговитѣ професори, които го командироваха за специализация въ Виена при проф. К. Иречекъ. По късно той бѣ командированъ въ Римъ (Ватикана), Неаполъ, Венеция и Берлинъ за проучване старитѣ архиви въ тия градове и използва това, което е въ връзка съ историята на българитѣ. За командировката и заминаването му въ тия градове не малка роля игра и покойната вече г-жа Мария д-ръ А. Шишманъ, при която Н. Милевъ живѣеше като при своя майка и която го обичаше като свой синъ съ слабоститѣ на строга и ревнива майка.

Миналъ всички стадии за обогатяване на знания си и влѣзналъ въ връзка съ мнозина европейски учени и общественици, които още като стажантъ при проф. Иречекъ вече бѣха оценили неговитѣ способности и душевни качества. Н. Милевъ се връща въ София напълно духовно възмъжалъ, за да може спокойно да посрещне голѣмитѣ събития, разразили се на балканитѣ и въ България презъ 1912—13 и 1915—18 години и после, да ги прецени обективно въ развитието и завършека имъ, да изведе правилно заключение и съ перото си да дава правилна насока на обществената мисль. Скоро той се издига и съ достойнство заема високо обществено положение — той става професоръ по Българска история въ държавния университетъ, директоръ на печата, редакторъ и сътрудникъ на вестници и списания и авторъ на научни студии и обемисти съчинения.

Силата на Н. Милевъ се заключава въ това, че той представляваше отъ себе си щастливо хармонично съчетание на умствени дарби, обширни и солидни знания на миналото и настоящето ни, щастлива память, воля и душевни добродетели, за каквито всѣки човѣкъ е призванъ, но не всѣки може да ги има.

Преди всичко Н. Милевъ изпъкваше предъ всѣкиго съ своята човѣчностъ. Той бѣше въплотение на кропотъ и доброта, съ които качества очароваваше приятелитѣ и обезобразяваше враговетѣ си. Възпитанъ въ духъ на едно безкрайно човѣколюбие, израсналъ подъ благородната свѣтлина на историческата наука и широка европейска култура, той нѣмаше въ душата си нито капка отъ свирепото въ нравитѣ на ориенталеца. Н. Милевъ не си служеше съ аргументитѣ на силата и съ приѣмитѣ на демагозитѣ. Въ спороветѣ си съ противници той имаше само едно сръдство: суровитѣ факти и противичащата отъ тѣхъ мъдростъ, която изнасяше предъ обществената мисль и съвестъ. Отзивчивъ по душа на всички човѣшки страдания и нужди, Милевъ не отказваше подкрепа никому, даже и на свои противници, които умѣеха да се маскиратъ предъ него и да се нагаждатъ къмъ добродушието му и къмъ безкрайната му доверчивостъ. Спомнямъ си, какъ негови идейни противници идваха въ работния му домашенъ кабинетъ да го молятъ да ходотайствува за тѣхъ и какъ много пжти, за да подпомогне свои близки подписваше полици по за нѣколко десетки хиляди лева. Изобщо, той бѣше проникнатъ всецѣло отъ Кантовския императивъ „*ти си длъженъ*“

който проличаваше въ всѣка негова мисль, въ всѣко негово действие.

Н. Милевъ не бѣше ораторъ и въ беседитѣ си не импонираше съ пищни фрази, тонъ и жестиколации. Кроткъ по природа, той говореше тихо и плавно. Той бѣше добъръ събеседникъ, който въ зависимостъ отъ характера на разговора, за да избѣгне сухостта му, прибѣгваше къмъ подходящи анекдоти и духовитости или къмъ народни мъдрости и характерни примѣри изъ миналото и настоящето въ страната ни, които оживяваха разговора.

Друго качество, което издигаше Милева надъ ординарната сръда, това бѣха неговитѣ умствени дарби, широкъ умственъ кръгъзоръ и обширни познания на миналото и настоящето на народитѣ и главно, на своето племе. Тия негови дарби го издигнаха до професорската катедра, до поста му директоръ на печата и редакторъ и директоръ на в. „Слово.“ Плодъ на неговата научна работа сж редъ научни студии и капиталното съчинение „**Католишката пропаганда въ България презъ XVII в.**“, въ която Н. Милевъ посочва на поколѣнията, че и презъ така нареченото тъмно робство българското племе е излъчвало изъ сръдата си велики хора, каквито сж Петъръ Парчевичъ, Богдановъ и др.; а въ съчинението си „**Факторитѣ на българското възрождане**“ Милевъ се явява още и като историкъ съ философски кръгъзоръ. И наистина, всѣки, който е влизалъ въ беседа съ него, въ разсъжденията, държанието и тона му виждаше единъ истински мъдрецъ.

Макаръ по дарба и жестъ Милевъ да бѣ създаденъ за кабинетна учена работа, силното му гражданско чувство и любовта му къмъ родъ и родина го тласнаха въ политиката. Когато слѣдъ свѣтовната война Милевъ бѣ изправенъ предъ една действителност на обществено разположение, при което националното безразличие сръдъ интелигенция и общество широко се ширеше и се даваше преднина на демагогията и пораженския духъ, той, въодушевявайки се отъ заветитѣ на възрождането, подобно на древнитѣ римски трибуни, съ перо въ ржка като редакторъ, а после директоръ на в. „Слово,“ бичува появилата се обществена напасть, и съ своитѣ ежедневни уводни и други статии насочва обществената мисль къмъ идеалитѣ отъ възрождането ни. Неговитѣ уводни статии правели впечатление на бележити европейски журналисти, единъ отъ които се изразилъ, че тѣ съ достоинство биха били помѣствани и въ най-големитѣ европейски вестници. Като синъ на поробена Македония, Милевъ имаше ясно и определено становище по македонския въпросъ, съ разбирания на дълбокомисленъ и реаленъ политикъ. Той схващаше, че македонскиятъ въпросъ може да сжществува като живъ политически въпросъ само на основата на националността. Всѣки, които отричаше националното начало въ борбата за освобождението на Македония, режи клона, на който стои и налива вода въ воденицата на македонскитѣ подтистници. Схващайки така въпроса, той решително атакуваше противникитѣ на националния принципъ, подъ каквато маска и да се явяваха и ги таксуваше като демагози или като предатели. Но отдѣляйки македонския въпросъ отъ въпроситѣ на българската държава, Милевъ не можеше да риздѣли българитѣ отъ дветѣ страни на политическата граница, минаваща по Осогова, Беласица, Сенгелова и Алиботушъ планини. Той смѣташе, че е чудовишно отъ морално гледище и абсурдно отъ гледище на исто-

рия и политика да се домогвашъ до свободата на Македония по пжтища, които влекатъ къмъ унищожение на свободното българско царство и, заедно съ това, до гибелта на българското племе. Дълбоко и ясно проумявайки тая истина, Н. Милевъ съгласуваше службата си къмъ Македония и къмъ свободна България, таксувайки всѣко македонско деяние, което е насочено противъ съществуването на българското царство и всѣко деяние на кое и да е българско правителство, което е насочено противъ Македония и нейната света освободителна борба, като предателство. Това свое разбиране на македон-

Милевъ отказа да присѣтствува. Но, не намирайки у себе сили и оправдание да откаже своята защита въ полза на България, заедно съ своя отказъ Милевъ изпратилъ на правителството единъ мемоаръ за защита на българскитѣ права предъ конференцията, който е билъ изцѣло използванъ отъ българскитѣ делегати въ Лозана. И всичко това Милевъ вършеше тихо, безшумно и безвъзмездно.

На 9 юний на Милевъ бѣ предложено да стане министъръ на външнитѣ работи, но той отказа да заеме тоя отговоренъ постъ. За да бѣде по-полезенъ на общобългарското дѣло, Милевъ предпочете да

изгледъ отъ Рила планина.

ския и общобългарскитѣ въпроси Н. Милевъ защитаваше съ перо, устно и съ твърдостъ и упоритостъ на стоикъ философъ. По сжщитѣ въпроси той влѣзе въ открита полемика съ българското правителство, начело на което стоеше Ал. Стамболийски, както и съ нѣкои македонски фракционери. Въпреки това, шефътъ на земледѣлското правителство, ценейки дарбитѣ на Милева, потърси неговото сътрудничество въ международнитѣ конференции въ Лондонъ, Женева и Лозана, въ които предстоеше да се разглеждатъ важни общобългарски въпроси. Въ дветѣ конференции — Лондонската и Женевската Н. Милевъ присѣтствува като делегатъ заедно съ министъръ председателя Ал. Стамболийски, кждето съ своитѣ познания на поставенитѣ на разискване и разрешение въпроси и съ своя тактъ и обноска той не само допринесе голѣма полза на България, но и привлече нови приятели на българската кауза. На Лозанската конференция, обаче, по политически и нравствени причини

остане свободенъ общественикъ, когото често посещаваха видни европейски журналисти, учени и общественици, за да се информиратъ по българскитѣ въпроси, изобщо, и, частно, по македонския въпросъ и на които той даваше авторитетни и полезни за българската кауза сведения. И въ надвечерието, когато Милевъ трѣбваше да замине за Вашингтонъ, като български пълномощенъ министъръ въ С. Американскитѣ съединени щати и тамъ, задъ океана, да продължи да работи за благото на своята родина, жестока и наемническа ржка посегна върху му и отне живота на тоя колкото милъ, толкова просвѣтенъ и полезенъ българинъ. Милевъ замина преждевременно въ лоното на покойницитѣ, но остави следъ себе дълбоки следи отъ добри и полезни за родъ и родина дѣла, полезни творби за българската и общочовѣшката наука и култура; той замина, за да чака българската нация десетки години да се роди новъ Милевъ.

Хр. Шалдевъ

МАКЕДОНИЯ. — 3. Повърхнина и климатични зони

Македония въ по-голѣмата си частъ е планинска страна. Планинитѣ, които се простиратъ по нея, сж части и разклонения на дветѣ голѣми планински системи въ Балканския полуостровъ — Рило-Родопския масивъ и Динарската нагъната система. Както видѣхме, географическитѣ граници на Македония минаватъ по вододѣлнитѣ била на западнитѣ Родопи, Рила, Осогово, Шаръ, Източно-Албанскитѣ планини: Ябланица и Мокра, Пиндъ, Олимпъ и Камбунскитѣ планини, които сж най-високи планини въ полуострова и отъ които взиматъ водитѣ си рѣкитѣ, втичащи се въ Дунава, Черно, Бѣло и Адриатическо

склонове на поменатитѣ Родопски дѣлове — Доспатъ планина, южнитѣ склонове на източна, срѣдна и юго-западна Рила, цѣлия Пиринъ и южнитѣ му дѣлове: Алиботушъ, Сенгелова, Боздагъ, Шарлия и Кушница. Между тѣзи планини, освенъ рѣчнитѣ долини, които се простиратъ въ меридианна посока, важни затворени котловини и обширни полета сж: *Разложката и Зърновската котловини, Неврокопското, Г. Джумайското, Мелнишкото, Саржабанското, Драмското и Сърското полета.* Последнитѣ три полета сж низки, надлъжни и разположени край Бѣлото море.

Шаръ-планина съ връхъ Люботрънъ.

морета. Понеже Македония обхваща басейнитѣ на рѣкитѣ Места, Струма, Вардаръ и Бистрица, вгичащи се въ Бѣлото море, то цѣлата македонска земя е обърната и наведена къмъ това море. Само най-западната частъ на Македония, тѣй наречената Десаретска или Езерска областъ, която сжщо е висока и планинска, е наклонена къмъ Адриатическо море. Но и тая частъ е по-добре и по-удобно свързана съ останалитѣ части на Югозападна Македония, отколкото къмъ Албания, която изцѣло е наведена къмъ Адриатическото море.

Коритото на р. Вардаръ раздѣля Македония на две почти равни части, като въ източната половина се простиратъ планински дѣлове или части отъ тѣхъ, сродни въ геоморфологично отношение съ тия на Рило-Родопския масивъ, а въ западната — такива отъ Динарската система. Коритата пъкъ на поменатитѣ македонски рѣки раздѣлятъ Македония на три части: *източна, срѣдна и югозападна.*

Въ източна Македония, която се включва между рѣката Струма и билото на западнитѣ и срѣднитѣ Родопи и р. Места, се простиратъ юго-западнитѣ

Въ срѣдна Македония, която се включва между рѣкитѣ Струма и Вардаръ, се простиратъ планинитѣ Доганица, Руянъ и Скопска черна гора, които отдѣлятъ тая частъ на Македония отъ Моравско и Краището; Осоговска, Плачковица, Благуща съ Чепели балканъ, Бѣласица, Круша и планинитѣ въ Халкидика — Хортачъ, Холомонда (Бешигъ-дагъ) и Атонъ. Между тия планини, освенъ рѣчнитѣ долини, тукъ се простиратъ хълмистото *Овче поле, Малешевската котловина съ Пеония, Радовишкото, Струмишкото, Петричкото и Солунското полета и Бутковската и Горно Боймийската котловини.* Въ южната половина на срѣдна Македония сж още затворенитѣ и изпълнени въ дъната си съ вода котловини *Дойранска, Арджанска, Лагадинска и Бешикска.*

Въ юго-западна Македония, която обгръща цѣлото пространство на западъ отъ р. Вардаръ, се простиратъ три групи планини: *крайвардарска, западномакедонска и крайгранична.*

Въ първата, крайвардарската група спадатъ планинитѣ *Суха-гора, Якупица* съ клоноветѣ ѝ *Ка-*

раджица, Даутица, Голешница и Бабуна, на юг от която е Селечката планина, Кожухъ, Паякъ, Нича, Дурла и Докса. Тази група планини въ геоморфологично отношение е преходна между Рило-Родопския масивъ и Динарската планинска система.

Къмъ западномакедонската група спадатъ планинитъ Илийнска, Бигла, Галичица, Баба и Вичъ, които обкръжаватъ Прѣспанската котловина и завършва съ Снѣжникъ планина.

Третата, пограничната група почва съ Шаръ, на юг от която следватъ Корабъ, Бистра, Стоговя, Ябланица, Мокра, Грамосъ, Пиндъ, Камбунскитъ и Олимпъ планини.

Между изброенитъ три групи планини, освенъ рѣчнитъ долини, по-важни полета и котловини сж: *Тетовското, Скопското, Пелагонийското и Солунското* полета, *Мъгленската* котловина, *Сарж-гьолската*, която е затворена и въ най-нискитъ ѝ дъна сж езерата *Островско, Петърско и Руднишко*; Анаселишката и Костурската съ *Костурското* езеро и, най-после, езерскитъ котловини, които почти изцѣло се заематъ отъ голѣмитъ *Охридско и Прѣспанско* езера.

Разположението на планинитъ въ Македония е твърде характерно и се отличава отъ това въ другитъ голѣми географски области въ полуострова.

Характерното въ разположението на македонскитъ планини е това, че съ гребенитъ си тѣ образуватъ три подковообразни една въ друга включващи се форми, отворитъ на които сж обърнати на юго-изтокъ къмъ Бѣлото море съ база Солунския, Орфанския и Кавалския заливи. Най-голѣмата подковообразна форма образуватъ съ билата си граничитъ планини, изброени при опредѣляне географската граница на Македония.

Тукъ сж и най-високитъ планини въ полуострова — Родопитъ, Рила, Осогово, Шаръ, Пиндъ и Олимпъ, поради което тая джга отъ планини е най-висока.

Втората подковообразна форма се образува отъ планинитъ Пиринъ, Огражденъ, Плачковица, севернитъ височини на Овче поле, Якупица, западномакедонскитъ планини — Илийнска, Бигла, Баба, Вичъ и Снѣжникъ и свършва съ Камбунската планина до Солунския заливъ. Тази джга е по-ниска отъ първата. Най-после, третата, най-ниската джга се образува отъ планинитъ Боздагъ, Алиботушъ, Сенгелова, Бѣласица, Кожухъ, Нича, Дурла и Докса. Това ни показва, че цѣлата македонска земя е снишена къмъ Бѣлото море, че това снишаване върви постепенно и че тя е частъ отъ Бѣломорската депресия, при образуването на която цѣлата тази земя се е наклонила къмъ нея. Поради това цѣла Македония се намира подъ сръдиземноморското климатично влияние. Това влияние, обаче, на всѣкъде не е еднакво: колкото се отива навътре и къмъ периферията на македонската земя, толкова то намалява, и къмъ краищата и високитъ мѣста климата ѝ е напълно континенталенъ.

Като се има предвидъ разположението на планинитъ и височината на разтилящитъ се между тѣхъ полета, котловини и рѣчни долини, въ климатично отношение Македония се раздѣля на три зони: *сръдиземноморска, преходна и континентална*.

Въ първата зона спадатъ низинитъ, които се включватъ въ най-малката и най-ниска планинска подковообразна форма, а именно, Саржшабанското, Драмското, Сѣрското и Солунското полета, Зърновската и Мъглинската котловини и цѣла Халхидика. Въ тази зона бѣломорското климатично влияние се чувствува непосредно и силно, поради което земеделскитъ култури включватъ въ себе *анасона, сусама, памука, лозата, дафината, смокината, калинката, (нара), кумарката и маслината*.

Втората климатична зона обхваща земята между сръдната и малката подковообразна планинска форма, дето се разтилятъ Неврокопското, Мелнишкото, Г. Джумайското, Петричкото, Струмишкото, Радовишкото, Пелагонийското и Саржгьолското полета

Вардаръ при политъ на Шаръ.

и Тиквешъ. Като по-висока и по-отдалечена отъ Бѣлото море, сръдиземноморското влияние тукъ е по-слабо. Тукъ то прониква главно презъ коритата на рѣкитъ Места, Струма, Вардаръ, Бистрица и тѣхнитъ по-голѣми притоци. Маслината въ тази зона не вирѣе, а смокината и нарѣтъ вирѣятъ въ по-нискитъ и запазенитъ отъ северния вѣтъръ мѣста. Най-разпространенитъ сръдиземноморски растения тукъ сж: *лозата, макътъ*, а после *памукътъ и оризътъ*. Тази зона, изобщо, може да се характеризира като преходна.

Третата климатична зона обхваща тѣсна ивица земя по периферията на македонската земя и високитъ планински котловини и рѣчни долини. Тукъ сръдиземноморското климатично влияние прониква много слабо и то само по коритата на голѣмитъ македонски рѣки. Отъ сръдиземноморскитъ растения тукъ най-разпространена е *лозата*. Изобщо, климатътъ въ тая зона е континенталенъ. Впрочемъ, въ езерската областъ и Костурската и Анаселишката котловини сръдиземноморското климатично влияние е по-силно, защото тукъ се среща влиянието на Бѣлото и Адриатическо морета.

И така, *ландшафта на македонската земя и климата ѝ сж нови елементи, които даватъ на Македония географски индивидуалитетъ и правятъ отъ нея една цѣлостна географска областъ съ естествени права за политическо самостоятелно съществуване*.

Хр. Шалдевъ.

Дяконъ Евстатий

На 20 мартъ се помина дяконъ Евстатий. Съ него азъ съквартиранствувахъ дълги години въ единъ домъ, дето той и почина.

Това близо 20-годишно съжителство ми даде възможност да се убедя въ многото добродетели на тоя човѣкъ, чието презиме азъ узнахъ едва следъ кончината му.

Макаръ и чуждъ на македонскитѣ борби, азъ сътрудничахъ — преди 20 години — въ едновременно списание „Македонско-одрински прегледъ“, и то само съ разкази, чието съдържание бѣ все около героизмъ и саможертва за родина. Дяконътъ счете това ми сътрудничество за известна заслуга, и ме обикна. А тая обичъ трая до край.

По сжщото време въ срѣдата, въ която се въртѣха Яворовъ, Силяновъ, Кипровъ и др. литературствувачи и македонствувачи, азъ случайно опознахъ единъ голѣмъ македонски революционеръ — родомъ отъ Вратца, Кръстю Българията.

Отъ типа на Българията бѣ и дяконъ Евстатий.

Сторилъ голѣмъ низъ подвизи съ олово и слово — презъ военно и мирно време, срещу турци, заслужаващъ само почитъ и възторгъ, Дяконътъ никога и съ нищо не се похвали. Живѣещъ въ мизерия, а гордъ, за триста боляри, той, Българията и тѣмъ подобнитѣ затвориха очи безъ да знаятъ, що е отиди и наслада, освенъ личната радостъ, че сж участвували въ борбата за извоюване свобода за роба.

Спомнямъ си съ голѣма почитъ и неговото достойно държане за сана и честта му презъ паметнитѣ и страхотни събития около Долни-Джбникъ, Рѣсенъ, Горна Орѣховица и пр. Тогава ние бѣхме

въ едно купе съ Дякона, и той презъ всичкото време се стараше да оварди спжтницитѣ си, често застрашавани отъ побѣснитѣ цепеничари; и запази доста приятели отъ обида и мжка. И тука той не се уплаши предъ явнати опасностъ срѣдъ тая глутница отъ освирепѣли хора,

Азъ не познавамъ другъ човѣкъ като Дякона, тѣй готовъ за услуга на близкъ, па макаръ тая услуга да му струва всичко, особено пѣкъ спрямо тия, отъ които той е видѣлъ отъ малко-малко внимание и доброта,

А подъ външното му сурово и безстрастно равнодушие се криеше рѣдка нѣжностъ и благодетелство. Азъ изпитахъ това върху си следъ атентата въ „Света Недѣля“, презъ време на моето дълго боледуване. И никога нѣма да забравя неговата рѣдка у човѣка радостъ за човѣка.

И на 21 мартъ майката-земя прие едно сърдце, което цѣлъ животъ е боледувало за благо на родината и родъ, безъ да чака и безъ да срещне поне най-малката отплата. Иначе, той би билъ двойно обиденъ...

Да му бжде лека прѣстѣта!

С. Н. К.

Тритѣ стихотворения на Хр. Матовъ

Литературното наследство на незабравимия Хр. Матовъ е доста скромно по количество. Матовъ пишеше рѣдко, макаръ, че притежаваше всички данни и заложби да стане професионаленъ писател. Дветѣ студии, които ни е оставилъ — „Сръбскитѣ претенции въ Западна България“ (напечатана най-напредъ въ сп. „Български прегледъ“, 1894, подъ псевдонимъ Дримколовъ) и „Ударението въ западно-македонскитѣ говори“ (обнародвана въ Сборника на Министерството на народното просвѣщение) подкрепятъ това предположение. Първата издава у Матова всеостраненъ познавачъ на Македония и вещь полемистъ срещу сръбскитѣ домогвания. Втората се отличава съ строго наученъ методъ и съ образцова стегнатостъ въ изложението. Само тая научна студия е достатъчна, за да ни убеди, че въ лицето на Хр. Матовъ, съ неговата любовъ къмъ

българския езикъ и съ неговата подготовка, българската филологическа наука изгуби единъ голѣмъ изследовател и труженикъ. Изгуби го, защото друга една любовъ — любовта къмъ поробената родина — го погълна цѣлъ и направи отъ него голѣмъ и цѣлостенъ революционеръ.

Завърналъ се отъ заточение въ Подрумъ-кале къмъ края на 1902 г. и настаненъ окончателно въ София, Матовъ продължава да пише. Всички неговии писания, обаче, иматъ за обектъ едни или други конкретни нужди на освободителното движение.

Съ своята проза Хр. Матовъ установява принципа на организираната революционна борба, обгрѣща съ погледъ изминатия пътъ, за да дойде до опредѣлени изводи, дава идейни насоки, полемизира, укорявя видни общественици или подканя национални фактори да изпълнятъ дълга си къмъ поробена Маке-

дония. Отъ тоя характеръ сж петтѣ книжки на неговата „Македонска революционна система“, „Писма за Македония“ и др. Прозата на Матова носи отпечатъкъ на нѣщо оригинално, свое: отревистъ, стегнать, рѣзъкъ стилъ, безъ труфила, безъ излишни епитети.

Ония, които не познаватъ лично Матова, сждейки само по революционната му дейность и по прозаическитѣ му писания, биха останали за него съ доста едностранчива представа: фанатично преданъ на революцията ратникъ и суровъ мислителъ, у когото хладниятъ разсѣдѣкъ господствува надъ

Въ първата пѣсень — разговоръ между автора и Витоша — е възпроизведена историята на винишкитѣ страхотии. Величаво по поетически размахъ е обръщението къмъ Витоша:

Вишѣ си вишила, Витошо мила.
Вишѣ си вишила до синьо небе;
Дно си дѣнила, Витошо мила,
Въ Срѣдеца града — наша столицина.
Дѣлъ ти се падна, Витошо сестро,
Колкото труденъ, толкова славенъ:
Стожеръ да бждешъ, стожеръ народенъ

Островското езеро.

цѣлиятъ му душевенъ миръ. За щастие, обаче, Матовъ ни остави и три стихотворения — пѣсни, които ни даватъ възможность да надзърнемъ въ дълбочинитѣ на неговото бисерно сърдце. Едно сърдце любещо и отзивчиво, което се свива болезнено при вида на народнитѣ страдания и излива мжката и копнежа си въ стройна и заразителна измѣрена речъ. Тѣзи три пѣсни, отразяватъ като въ кристаленъ ручей и Матовата философия на борецъ. Формата имъ пѣкъ — и тритѣ сж писани въ народенъ стихъ — издава у автора поетическо въображение и тънъкъ усетъ за ритъма на народната пѣсень.

Хр. Матовъ се настройва за поетическо творчество само при изключителни, потресни събития въ борческия животъ на Македония, които и самъ той дълбоко преживѣва. Такива моменти за Македония и за него сж: *Винишката афера*, (1897—98), *Валандовската афера* (1899), *Заточението въ Подрумъ-кале* (1901). Три велики изпитания — три сърдечни пѣсни.

На все що носи българско име.
Отъ Солунъ, Охридъ — наштѣ светини
До бѣли Дунавъ и Черно море,
Де шуми Вардаръ, Янтра, Марица
Сичко е твое, твоя е грижа.

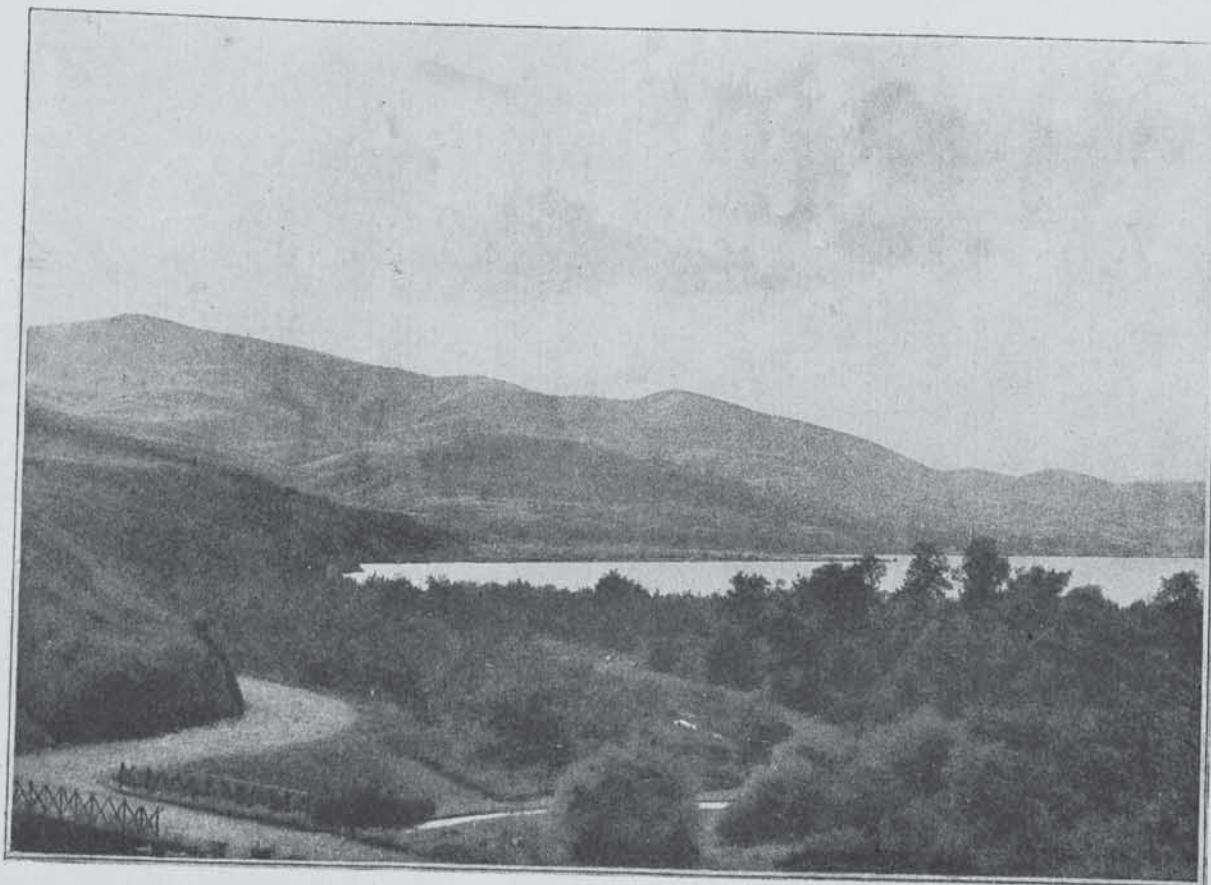
Въ тоя образъ Матовъ е въплотилъ своя цѣлостенъ национализъмъ. Не напразно първиятъ таенъ революционенъ листъ, издаванъ на циклостилъ въ Скопие, подъ редакторството на Хр. Матовъ, носи названието *Санъ-Стефанска България*. Съ кого македонскиятъ пѣвецъ ще сподѣли мжката си за нечовѣшкитѣ страдания на своитѣ братя, ако не съ централната българска планина, предопредѣлена да бжде „стожеръ народенъ“.

Виждашъ ли сестро, отъ вишинето
Съ очи ти, мила, сивъ — соколови,
Виждашъ ли що е ей тамъ задъ Рила
Въ земята бойна на Самуила?

Върна на вѣковната си мисия, Витоша всичко знае. Вперила погледа си къмъ Брѣгалница и Вардара, тя е видѣла ужаситѣ „ей тамъ въ Скопско, Кочани, Малешъ, въ Шипъ, Куманово, въ Кратово стрѣмно“; чула е писъцитѣ на ония, на които турчинътъ поставя спици подъ ноктитѣ, изкривява челюститѣ съ менгеме или бѣси съ главитѣ на долу; чула е и писъка на обезумѣлитѣ майки и сестри, на които е отнета честъта. Но Витоша е видѣла и нѣщо друго: робитѣ сж превъзможнали страха си и смѣтатъ че „смъртъта е нищо, а пѣкъ затвора — нищо отъ нищо“; видѣла е Иосифъ Даскалова въ

тресения. Това вдѣхнови Матова — тогава учителъ по литература въ Солунската гимназия и членъ на централния комитетъ — да напише втората си пѣсенъ. „Валандовска пѣсенъ“ е най-издържаното по форма между другитѣ негови стихотворения. Рармѣртъ ѝ е отъ рѣдкитѣ по своята игривостъ въ народната поезия:

По планина, по рудина
Стадо блѣй,
Млади овчаръ гласовито
Пѣсенъ пѣй.*)

Дойранското езеро.

Кратово да завежда палачитѣ си на една стрѣмнина, за да имъ покаже ужъ кѣде е скритото оржие, „па рипомъ рипне въ бездна дълбока, за да отскочи на сто парчета“, и трѣпки на възторгъ полазятъ по нейната гигантска снага, задето „раята клета — рая вечъ не е“.

Авторътъ на „Вишъ си вишила...“ дълго време остана неизвестенъ. Той се потайваше, щастливъ е, че неговата пѣсенъ, станала известна на мало и голѣмо, разнася бодрия зовъ на Витоша изъ най-затѣнтенитѣ кѣтѣ по „земята бойна на Самуила“. Нѣколко години по-късно пѣсенъта бѣ за прѣвъ пѣтъ напечатана въ сп. „Българска сбирка“, но и сега авторътъ не се показва, а се скри подъ псевдонима „Братъ“.

Твърдостъта въ страданието стига своя апотеозъ въ стихотворението „Валандовска пѣсенъ“ То е написано въ разгара на тѣй наречената Валандовска афера, която се почна въ с. Валандово и обхваща после нѣколко околии на Солунския санджакъ. Тоя пѣтъ изпитанието бѣ понесено съ по-голѣма твърдостъ и организацията го изживѣ при по-малко съ-

Въ третата си пѣсеиъ „Заточеникъ и соколъ“ Хр. Мановъ е изразилъ копнежа на заточеника къмъ родината, отъ която врагътъ го е раздѣлилъ. Написана е въ мало-азийската крепостъ Подрумъ-кале, кѣдето Хр. Матовъ бѣ изпратенъ съ една партида отъ 40 души българи, осждени презъ страшната Солунска афера въ 1901 година.

Гьорговденъ е. Пробудилата се за новъ животъ природа извиква въ душата на заточеника образа на далечната родина, премѣнена въ пролѣтна одежда. И заточеникътъ моли „балканския соколъ“ да литне „презъ Бѣло море въ нашенско, тамъ край бѣлаго Вардара“, да се извиши надъ Пиринъ планина, да занесе и после обратно да донесе отъ тамъ „много здравие“ на прокуденитѣ македонски синове.

Между македонскитѣ писатели Матовъ е най-изразителниятъ поетъ и философъ на твърдостъта въ изпитанието. Той я възпѣва въ пѣснитѣ си и тео-

*) Цѣлото стихотворение „Валандовска пѣсенъ“ е напечатана въ брой 2—3 (62—63) на „Илюстрация Илинденъ“.

ритизира върху нея въ прозата си, подтиква въ не от нѣкаква мистика. За Матова твърдостъта нѣма смисъла и на християнското изкупление. Тя е единствения осезателенъ признакъ на укрепналь духъ, неизбѣженъ етапъ, презъ който ще минатъ робитѣ за да заживѣятъ съ самочувствието на борци, достойни за клетвата си. Само чрезъ твърдостъта легалниятъ революционеръ, който живѣе раздвоенъ

животъ по градове и села, може да манифестира превъзходството си и надъ палача, който има пълна властъ върху тѣлото на своята жертва. Най-после, непобедимата твърдостъ на духа въ страданието е за Матова залогътъ, че

„Свободата — деницата ще изгрѣй“.

Хр. Силяновъ

Рупелски проходъ.

Никола Ивановъ Даскаловъ

Другарскиятъ дългъ ми наложи да си спомня за Никола Ивановъ Даскаловъ, загиналь още младъ, въ неравна борба срещу турското робство презъ 1903 година — Илинденското въстание.

Никола Ивановъ е роденъ въ гр. Разлогъ (Мехомия) презъ месецъ ноемврий 1877 год. Той бѣ синъ на дѣдо Иванъ Даскала, дългогодишенъ учителъ и деецъ въ просвѣтното поле, сега вече покойникъ. Както бащата, така и синоветъ му по неговия примеръ се посветиха на учителското поприще.

Никола бѣ най-малкия. Първоначалното си образование е получилъ въ гр. Разлогъ, а IV класъ въ гр. Сѣрѣ. Следъ туй презъ 1894—95 год. учителствува въ с. Якоруда (Разложко) заедно съ брата си, отъ когото и започва неговата просвѣтна дейность, а наредъ съ нея и революционната. Презъ тази година за първи пжтъ нахлуха чети въ Македония и почна да се говори за борба срещу вѣковния тиранинъ.

Презъ 1895—96 г. Никола иска да продължи образованието си и постѣпва ученикъ въ Цариградската духовна семинария, която завърши съ отличие презъ 1900—901 г. Тамъ Никола Ивановъ е взималъ участие въ тайния революционенъ кръжокъ и е

билъ единъ отъ примѣрнитѣ ученици, милъ и добъръ другаръ.

Презъ 1901—902 г. билъ назначенъ отъ екзархията за учителъ въ гр. Неврокопъ, дето следъ единъ месецъ, въ интереса на дѣлото, билъ премѣстенъ въ гр. Скопйе. Тукъ Никола Ивановъ още младъ се предава отъ душа и сърдце на революционното дѣло.

Презъ 1902—903 г. той е билъ надзирателъ въ пансиона, но не преставалъ да взима живо участие въ живота на революцията, поради което на нѣколко пжти билъ затварянъ и преследванъ отъ турскитѣ

Никола Ивановъ Даскаловъ, роденъ въ гр. Разлогъ, убитъ презъ Илинденското въстание въ Кумановско.

власти. Презъ 1903 г. избухна Илинденското въстание, което завлече въ своитѣ редове всички будни синове на Македония, и Никола Ивановъ, желаейки да бже въ редовѣ на борбата, напуска учителството и съ група младежи избѣгва отъ града. Съ пушка въ ръце съ другаритѣ си търсятъ четата на Никола Пушкаровъ, за да се присъединятъ къмъ нея. Въ движението си отъ село на село, групата въоръжени младежи попаднаха въ турска засада отъ редовна войска и въ упорита и неравна борба мла-

диятъ и симпатичния Никола Ив. Даскаловъ пада убитъ.

Загина той, изпълненъ съ пъленъ идеализъмъ да служи на народа ни. Още младъ и не вкусилъ отъ сладоститѣ на живота, чистъ като кристалъ, загина той преждевременно за свободата на родината ни далечъ отъ роднини и близки.

Ранната му смъртъ предизвика скръбъ въ душата на близки и познати.

Л. Т.

Градъ Крушово и борбитѣ му за свобода

[Продължение отъ книга 2—3 (62—63)]

На 31 юлий заранѣта изплашенитѣ и прекарали цѣла нощъ въ трепетъ граждани съ ужасъ забелѣ-заха почернѣло отъ войска цѣлото пространство около града. Съ болка на сърдце гражданитѣ

Крушовското знаме.

вдигнаха по оцелѣлитѣ си кжщи бѣли знамена и по заповѣдъ потеглиха на групи да се предаватъ на войската въ опредѣлени пунктове извънъ града. Вървейки, като на заколение, непреставаша да се извърщатъ, за да видятъ напуснатитѣ си домове и съ ужасъ виждаха, какъ войници и башибозуци влизаха въ тѣхъ за обиръ и какъ следъ обира ги подпалваха. Изъ улицитѣ мжжетѣ биваха претръсвани и мнозина избивани, а много жени и момичета биваха изнасилвани предъ очитѣ на родителитѣ и предъ тия на невръстни дечица, които отъ страхъ пишеха и треперѣха въ пригърдкитѣ на своитѣ близки. Цѣлъ день, до 7 часа вечерѣта, гражданитѣ бидоха задържани подъ открито небе, подъ жежкитѣ лжчи на юлското слънце. А презъ това време войска и башибозуци тарашуваха града и безчинствуваха. Очаквайки вече всѣка минута смъртта си, задържанитѣ граждани бѣха станали индиферентни къмъ всичко: гледаха какъ кжцитѣ имъ горятъ, какъ башибозуци на денкове бѣха завързали покжщината имъ и натоварена на добитъци или пѣкъ търкаляна по стрѣмнинитѣ я отна-

сяха; гледаха всичко това, безъ да охнатъ, безъ да проронятъ сълза.

Случайно по време на въстанието намѣрилитѣ се извънъ града и, следователно, спасили се турски чиновници и придружени отъ най-голѣмитѣ катили отъ съседнитѣ на Крушово турски села, обиколиха всички групи и посочиха жертвитѣ. Подъ предлогъ, че ще посочватъ само неблагонадежднитѣ и комитаджитѣ, тѣ посочваха всѣки неприятенъ тѣмъ гражданинъ и всѣки по-събуденъ такъвъ. Най-голѣмото претърсване извършиха между групитѣ, които бѣха на „Рамнище“, на „Горни Гуменя“, на „Яноска“ и на „Долни Гуменя“ и които групи се състоеха изключително отъ българи. За по-спокойна работа палачитѣ отдѣлиха мжжетѣ отъ женитѣ и децата и, подъ силенъ конвой, бидоха закарани задъ войнишкитѣ лагери — къмъ „Лязева чешма“. Между претърсвачитѣ бѣше и държавния бирникъ „Кьория“, който играеше най-факторската роль. Сжщиятъ, като забелѣза между мжжетѣ Ракитнишкия боецъ Тома Кр. Дойчиновъ, комуто въ Прибилци откъсна дѣсния мустакъ, безъ дума да му продума, а само му скръцна съ зжби, хвана го за лѣвия мустакъ, завърте го между прѣститѣ си и го откъсна. По показания на „Кьория“ и другаритѣ му, почнаха да извикватъ по-първитѣ граждани да ги отдѣлятъ на страна. Отъ отдѣленитѣ, Танче Илковски биде застрелянъ въ рѣката, Лозанъ Спасовъ Самарджия биде погрѣсканъ съ газъ и живъ изгоренъ, а една група отъ млади и интелигентни хора, между които и свещеника отъ с. Селце попъ Никола, бидоха извързани съ вжжета и изпратени презъ Прилепъ въ Битоля. Изъ пѣтя всички сж били бити, тормозени, малтретирани, но страданията на свещеника сж били най-ужасни и гаврата съ него е била непоносима. Подъ предлогъ, че се опитали да бѣгатъ, петъ пуши сж били откъснати отъ колоната и избити край с. Варошъ. На сжщото мѣсто бидоха погребани и народътъ, почитайки памѣтта на мжченицитѣ си, издигна имъ обща гробница — „Братска могила“ — мраморния надписъ на която новитѣ македонски поробители — сѣрбитѣ — унищожиха. Надписътъ имаше следното съдържание: „Тукъ почиватъ избититѣ отъ градъ Крушово Сотиръ ¹⁾ Лозановъ, живѣялъ 31 год.; Георги Лозановъ, живѣялъ 22 год.; Трайче Нешковъ²⁾, живѣялъ 24 год.; Веле Стевановъ³⁾, живѣялъ 24 год.; Андонъ Кузмановъ, живѣялъ 21 год. убити въ 1903 год. августъ 2, терани отъ гратъ

¹⁾ Тирчу (на галено) и Георги сж синове на по-горе споменатия иозанъ Сп. Самарджия.

²⁾ Аврамовски.

³⁾ Бѣлакошулка.

Крушово во Прилепъ, ги избилъ аскеро“. Плочата е била поставена единъ месецъ следъ избиването на споменатитъ крушовчани. Гробницата се намира предъ срутената черквица Св. Атанасъ, най-близката подъ манастира Св. Архангелъ при с. Варошъ до Прилепъ.

Вечерта, къмъ 7 часа, се даде нареждане да се прибератъ семействата по домоветъ си. Заедно съ тѣхъ бидоха пуснати на свобода и „благонадежднитъ“ мъже. И тъкмо на връщане по дома започна плачъ и пискотъ по претърпената загуба. Прескачайки трупове, всѣки тичаше да види своя домъ. Едни заварваха го оплячкосанъ, а други — опожаренъ.

На 1 августъ Бахтияръ паша наново нареди, щото българскитъ семейства да излѣзнатъ извънъ града. Насъбраха ги край чешмата „Яноска“. Тамъ вече имъ поискаха ключоветъ отъ кѣшитъ, за да извършатъ обиски, понеже населението твърдише, че нѣма укрита у него комити. Предвождани отъ първенци българи, турцитъ тргнаха да отключватъ и обискиратъ опразненитъ кѣщи. Още отъ първитъ имъ опити се оказа, че плана имъ е погрѣшенъ — не можаха да намѣрятъ съответнитъ ключове и за туй пристѣпиха къмъ трошене на брави и разбиване на врати. Първенцитъ, окуржени отъ глупавия турски планъ, протестираха и заявиха на придружаващитъ ги офицери, че ще се — оплачатъ на пашата. Офицеритъ се изсмѣха. Но тъкмо тогава завалѣ незапомненъ пороенъ дъждъ. Всѣки гледаше да се укрие. Трѣба извири. Тръгналитъ по обиски групи се завърнаха. Офицеритъ хвърлиха на населението торбитъ съ ключоветъ и му разрѣшиха да се прибере по домоветъ си.

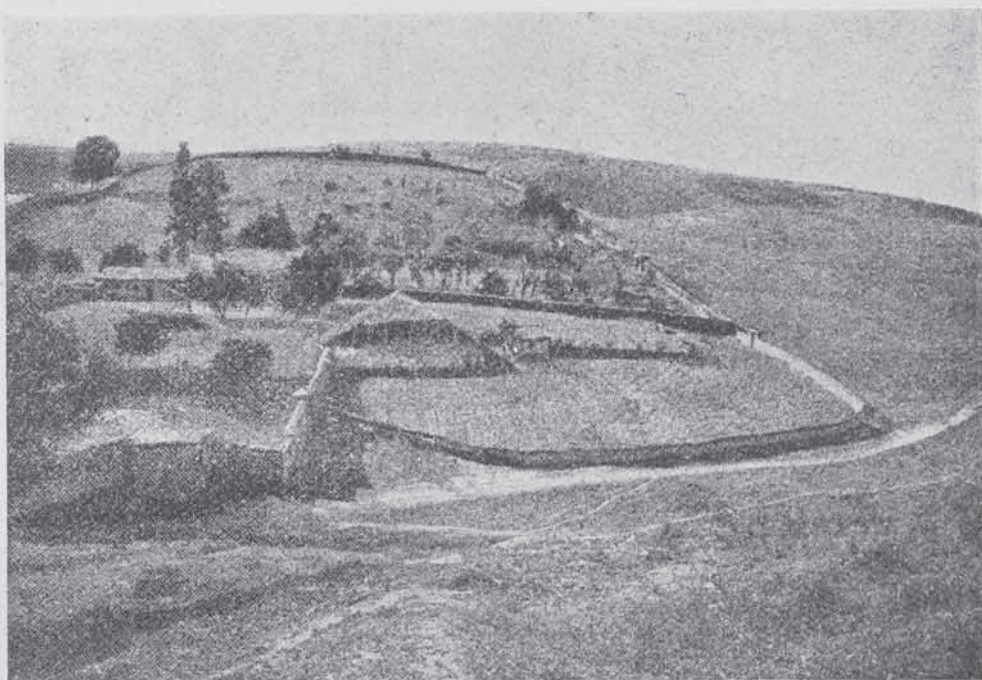
Три дни по редъ българскитъ първенци биваха разстакани и заставяни да признаятъ, че въ българскитъ махали има укрита комити. На третия день турцитъ повикаха на площада „Кяле“ българското мъжко население, и му прочетоха телеграма отъ Екзарха отъ Шишли (Цариградъ), чрезъ която се подканваше да бжде преданно на законнитъ султански власти и да предаде укриващитъ се въ домоветъ му бунтовници. Екзархътъ белѣжеше още, че той е изпросилъ милостъ за паството си, като разчита, че то съ готовностъ ще изпълни отеческитъ му съвети. Пригответи се телеграма, въ която се благодари на Екзарха за проявенитъ грижи, и на Султана за проявената милостъ и се заяви категорично, че българското население на Крушово е мирно, че то е преданно на султанската властъ и че не крие въ домоветъ си комити. Бахтияръ паша пожела и българитъ прибавиха въ телеграмата, че за вѣрността на изложеното въ нея отговарятъ съ главитъ си.

Следъ тая декларация и следъ като и устно заявиха, че ако се намѣрятъ изъ българскитъ ма-

хали укрита комити, населението приема да му бждатъ опожарени кѣшитъ и наказано по най-варварски начинъ. Турцитъ се поуспокоиха и тргнаха да обискиратъ българскитъ махали. Презъ задни дворове и градини укрититъ комити биваха премѣствани отъ необискирани въ обискирани кѣщи и отъ необискирани махали въ обискирани такива и по този начинъ биде избѣгната опасността, която грозѣше българското население въ Крушово.

Следъ тоя обискъ се разреши прибирането и погрѣбването на убититъ граждани и комити — разкжсани и орѣфани отъ свине, кучета, врани и орли. . .

Оттеглили се въ непристѣпнитъ планини и гори и разполагащи съ достатъчно провизии, възстани-

Мѣстността „Гумения“ отъ дето се ръководѣха военнитъ действия въ Крушово презъ Илинденското възстание.

цитъ продължаваха на групи да се движатъ изъ околията и да държатъ въ респектъ както войската, оставена на гарнизонъ въ града, така и турскитъ деребеи. Последнитъ, достатъчно провинени съ безчинствата си въ Крушово и не удържали обещанието, че нѣма да придружаватъ войската въ похода ѝ противъ града, дори и следъ разпушането и прибирането по домоветъ си на възстаницитъ — селяни, продължаваха да държатъ денонощна стража около селата си отъ страхъ да не бждатъ нападнати отъ комититъ и наказани.

Отъ своя страна пъкъ Бахтияръ паша, за да респектира бунтарското население на града и околията, остави на гарнизонъ въ Крушово единъ полкъ войска, която така биде разпредѣлена по квартири изъ града, че да може да следи и най-слабото движение на гражданитъ дори и въ двороветъ имъ. Тоя полкъ се командуваше отъ едно преданно и послушно царско оржие, абсолютно неграмотенъ човѣкъ, за адютантъ на когото служеше единъ младъ, хитъръ, интелигентенъ и злобенъ поручикъ. Двамата бѣха шефоветъ и взаимно се допълваха. Отъ тѣхъ треперѣха и военнитъ, и гражданскитъ органи въ града и околията. Градътъ много често биваше блокиранъ, а и селата

сжщо. Излетитъ по селата ги правѣха така бърже, че бдителността на Комитета ни биваше много пжти изложена на изпитание.

Пре́ди да изтегли армията си отъ Крушово, Бахтияръ паша нареди едно щателно претърсване на всички села и гори въ крушовско. Обискитъ не дадоха резултати, защото селянитъ, за всѣка евентуалност, бѣха разчистили кжщитъ си и укрили всичко, което би ги компроментирало предъ властѣта. Отъ ядъ войската опожари цѣлата Журечка

Паметникъ—чешма при „Мечкинъ каменъ“, построенъ въ честь на падналитъ презъ 1903 г. крушовски възстаници. Паметникътъ е разрушенъ отъ сърбитъ.

и Биринска гори. Претърсването на пространнитъ гори биде извършено по начинъ такъвъ, че да не остане нито кжтче не провѣрено. За целѣта войската е била наредена въ вериги и тѣй е вървѣла изъ гората. Главната прицѣлна точка на обекта е билъ хайдушкия Зашлечко-Пусторѣчки Осой, представляващъ грамадна девствена гора отъ букъ и джбъ. Претърсени бидоха дори пещеритъ, шубрацитъ, храсталацитъ и блостуритъ. И ако не бѣха направили грѣшка една крушовска и една демирхисарска групи съ излизането си на открито, войската щѣше да се върне обратно безъ да регистрира какъвъ годе успѣхъ въ претърсванията. Вмѣсто да маневриратъ по ловккъ начинъ и да се прехвърлятъ въ претърсени участъци, както имъ било заповѣдано и както въобще правѣли всички, дветъ групи, за да избѣгнатъ срѣщата съ войската, се втурнали да пребѣгатъ къмъ Брѣзовско и на открито били принудени да влѣзнатъ въ сражение съ войската въ мѣстността „Пърничъ“. Сражението траяло половинъ часъ. Паднали сж убити войводитъ Коста Христовъ Димитровъ и Сотиръ

Матлиевъ и четницитъ Тримо Георгиевъ отъ с. Брѣзово, Вангю (Ганга) Паневъ отъ Крушово, Мицко Павлевъ отъ с. Пуста рѣка и Мияйле Найдовъ Георгиевъ отъ с. Журче. На влизане въ с. Зашле разярената войска заклала баща и синъ Малски. Това сражение станало на Кръстовденъ (14 септември с. ст.). Въ крушовско, обаче, сж станали и други две сражения, а именно, на 4 августъ въ с. Брѣзово и на 21 августъ въ с. Дрѣново.

16. Прегледъ върху сраженията и жертвитъ

По дати сраженията се разпредѣлятъ така:

1. На 21 юлий¹⁾ войводитъ Андрея Димовъ и Ив. Наумовъ въ Крушово, Марко Христовъ на „Кале“, Гюрчинъ Наумовъ на „Дени Каменъ“ и Коста Хр. Димитровъ на „Липа“ водиха сражения, въ които участвуваха общо 320 възстаници срещу 447 турци²⁾. Сраженията траяха общо 22 часа. Дадени наши 12, а турски 92 жертви³⁾.

2. На 22 юлий войводитъ Марко Христовъ на „Кале“, Коста Хр. Димитровъ на „Муратова чешма“ и Гюрчинъ Наумовъ на „Бѣла вода“ водиха сражения, въ които участвуваха общо 160 възстаници и 275 души турци. Сраженията траяха общо 5 часа. Жертви: 1 възстаникъ и 21 турци.

3. На 23 юлий войводитъ Марко Христовъ на „Бушева чешма“ и Гюрчинъ Наумовъ на „Кале“ водиха сражения, въ които участвуваха общо 85 възстаници и 170 турци. Сраженията траяха общо 2 часа и се приключиха съ 15 турски жертви.

4. На 29 юлий войводитъ Блаже Кръстевъ и Миланъ Гюрлука въ с. с. Тръстеникъ — Бирино, Гюрчинъ Наумовъ на „Кула-Кале“, Нове Янкуловъ край с. Острилци, Андрея Димовъ при Монастиря „Св. Спасъ“, Нечо Трифуновъ при с. Журче и монастиря „Св. Атанасъ“, Ташку Каревъ при „Койовъ трънъ“, Георги Стояновъ при прохода „Слива“, Пито Гулевъ и осѣмтѣхъ му милиционни войводи на „Мечкинъ каменъ“ водиха сражения, въ които участвуваха общо 1200 възстаници срещу общо 17,700 турци. Въ тия числа влиза и броя на борящитъ се, водили престрелка на „Везенково“, „Длабока рѣка“ и „Горни Гуменя“. Сраженията, при които отъ наша страна се дадоха 97 жертви, а отъ турска страна колко — не ни е известно, траяха 15¹⁾ часове.

Сжщия денъ и презъ нощѣта десетхилядна армия съ пушки и орждия обстрѣлва града Крушово.

5. На 4 августъ войводата Марко Христовъ на чело на 55 души край с. Брѣзово се сблъскалъ съ 2000 турци. Сражението траяло 1 часъ. Наши жертви 4, а турски колко — неизвестно.

6. На 21 августъ войводата Ив. Наумовъ тоже съ 55 души се сблъскалъ съ 15 души турци въ землището на с. Дрѣново и въ 1/2 часово сражение далъ 2 жертви, а турцитъ колко — не се знае.

7. Въ сражението на войводитъ Коста Хр. Димитровъ и Сотиръ Матлиевъ при „Пърничъ“, станало на 14 септември, участвували сж 23 души възстаници срещу 2000 души турци. Сражението траяло само 1/2 часъ и сж били дадени отъ наша страна 8 жертви, а отъ турска страна — неизвестно.

Ако сумираме горнитъ данни, ще излѣзне, че презъ време на възстанието въ Крушовска околия сме имали 23 сражения при участието общо на

¹⁾ Всички дати сж по старъ стилъ.

²⁾ Джанаари, войници и башибозуци (турци и помаци).

³⁾ Броя на жертвитъ е въ убити и ранени.

1898 възстаници, срещу общо 32,608 турци. Сраженията сж траяли общо $46\frac{1}{2}$ часове. Дадени сж отъ наша страна общо 128 жертви, а отъ турска страна — само известнитъ — 129 жертви.

17. Свиване знамената

Следъ пропадането на плана за генерално сражение въ долината на р. Жаба и, за да избѣгнатъ селата участъта на Крушово и Селце, както и за да станатъ четитъ по-лесноподвижни, щабътъ моментално разпусна милицията (за да се намѣри всѣки по дома по време на предстоящитъ провѣрки и претърсвания), като ѝ прибра оръжието и го складира на нѣколко мѣста. Благодарение на това, почти цѣлата околия можа да се предпази отъ ужаса, който я застрашаваше.

Зимата настѣпи. Снѣгъ покри цѣлата страна. Движението на четитъ, макаръ намалѣли следъ разпусането на селскитъ милиции, ставаше много

като сила и обичанъ отъ всички като баща, цѣла зима стоя укритъ въ с. Сланско и чакъ презъ пролѣтътъ организира чета и трѣгна изъ народа да твори светото дѣло на „Илиндень“.

18. Материялни и човѣшки жертви

1. Село *Бирино*. На 30 юлий цѣлото село, състояще се отъ 8 бѣлг. кжщи, е било ограбено отъ войска и башибозукъ; 4 кжщи били опожарени, 3 мже и 2 жени били убити. Убитъ е билъ и случайно намѣрилия се тамъ кираджия Марко отъ Крушово.

2. Село *Журче*. На 2 августъ войска и башибозукъ ограбили цѣлото село, състояще се отъ 40 бѣлг. кжщи, опожарили 5 кжщи, убили и изклали 4 мже, 3 жени и 3 деца, обезчестили 7 жени и 5 моми. Ограбили сж и осквернили намиращия се надъ селото манастиръ Св. Атанасъ.

3. Село *Растойца*. На 30 юлий войската и

р. Тополка

мудно. Въпрѣки това, обаче, търсейки комити, турскитъ войски непрестано правѣха обиски по селата и тормозеха населението. Нуждата да бжде то успокоено, за да се съвземе отъ тежкия ударъ, що му се нанесе съ падането на Крушово и, въобще, съ непостигнатия идеалъ, най-силно я чувствуваше и разбираше възстаническиятъ щабъ и за туй се даде нареждане да се изтеглятъ четитъ на почивка въ България. На 10 октомврий всички Крушовски чети, наброяващи около 40 човѣка, се събрали на „Кървава вода“, надъ с. Сланско и отъ тамъ сж се опжити за България, като минали презъ Порѣче, Скопско и Сърбия, кждето сж били обезоржжени. Въ Крушовско останаха само войводата Гюрчинъ Наумовъ Пляка отъ с. Сланско, Блаже Кръстевъ отъ с. Бирино, Георги Ралевъ Скършения отъ с. Света и Змейко отъ Кошино. Гюрчинъ, цененъ

башибозукътъ сж задигнали до игла отъ цѣлото село, състояще се отъ 20 бѣлг. кжщи, опожарили 8 кжщи, убили 3 мже и обезчестили 1 жена.

4. Село *Ракитница*. На 30 юлий биде ограбено цѣлото село, състояще се отъ 48 бѣлг. кжщи, 13 отъ които бидоха опожарени. Отвлеченъ биде всичкия добитъкъ, убити 3 мже, обезчестени 2 жени и 2 моми и арестувани 7 мже.

5. Село *Сопотница*. На 5 августъ биде ограбено и опожарено цѣлото село, състояще се отъ 80 бѣлг. кжщи, убиха 2 селяни, арестуваха 3 души и отведоха всичкия добитъкъ.

6. Село *Селце*. На 30 юлий биде ограбено и опожарено цѣлото село (заедно съ черквата), състояще се отъ 70 бѣлг. кжщи. Благодарение, че селянитъ навреме можаха да предвидятъ опасността и се оттеглиха въ непристъпнитъ планини,

войската е могла да застигне и убие само 9 души мъже и обезчестила 2 жени.

7. Градъ Крушово. Три дни Бахтияръ пашовитъ войски и башибозукътъ вилнѣха въ града; три дни безнаказано се вършеха изтѣпления надъ беззащитното градско население, и, ако голѣма частъ отъ него не бѣше се прибрала съ възстаницитъ въ гората, броя на убититъ, изкланитъ, раненитъ и обезчестенитъ щѣше да бѣде двойно по-голямъ.

Ограбени бидоха 1,500 кѣщи, опожарени и разрушени 159 кѣщи и 210 дукяни и магазини. Спо-

Отъ правосъицитъ въ лѣво е Ташо Ивановъ, войвода отъ с. Видраре, убитъ презъ 1900 год. при Робовскитъ колиби въ Малешевско; отъ дѣсно е Маринъ Георгиевъ отъ Ст. Загора, убитъ на 5. IV. 1903 год. на в. Готенъ. Седналия на земята е Велко Миковъ отъ гр. Кула, кочански войвода, убитъ на 1. IV. 1903 г. при с. Лѣски, Кочанско, въ сражението на съединенитъ чети на Хр. Чернопѣевъ, Н. Дечевъ, Т. Ангеловъ и Велко Миковъ съ турска войска. Седналия на столъ е Н. Зографовъ, пунктовъ началникъ презъ илинденското възстание въ гр. Кюстендилъ.

редъ най-подробна и вѣрна оценка отъ компетентни лица, загубитъ на Крушово въ кѣщи, дукяни, магазини, стоки, пари, ценности и покъщнина възлизатъ на около 80,000 златни турски лири или около 60 милиона левове.

Отъ мирното население бидоха:

а) живи изгорени 3 мъже, 1 жена и 1 дете, а именно: Теохаръ Нешковъ, Лозанъ Сп. Самарджия, Коле Чавче, Кираца Петрашинко и 12 год. Надежда Унчу Велянова.

б) съпчени съ секира 1 старецъ — Стойче Станковъ — и 2 мъже — Дръ Баталъ и Наки Наневъ.

в) убити и изклани 14 старци, 5 баби, 69 мъже,

10 жени, 5 моми и 6 деца. Помнятъ се имената на следнитъ жертви: Ицо Каревъ, грѣцкия дяконъ Ставри, търговеца Гика, Аргиръ Мартиновъ, Веле Секуловъ, Стоянъ Малковъ Щуреъ, дѣдо Диме Груйоски, 8 год. дете Ванчу В. Джяджу, Колевица Фурнадживката, Ките Кираджията и жена му, Якуша К. Бацария, Ристана Митрева, Стана Смилева, Косту Стояновъ Елена, Спиро Майстора, Коле Йосифовъ, Ристо Ильовъ, Костадинъ Стояновъ, Щерю Кушоара, Наумъ Пуска, Спасе управителя на манастиръ Св. Спасъ, Филипъ Кочовъ Крупчовъ, Кузманъ Ангеловъ, Цвѣтанъ Трайчевъ, Ванчу Лозановъ, Михаилъ Лозановъ, грѣцкия учителъ Пирикли Баталъ, Янкуле Дамяновски, Силянъ Барбаровчето, Танче Илковъ и мн. други.

г) ранени 10 души, отъ които 1 мъжъ, 5 жени и 4 моми. Между тѣхъ сж следнитъ лица: Велевица Секуловска, Вета Н. Мангора и дъщеря ѝ Вита, Ленка Пецанова, Ристана Кирова и други.

д) обезчестени 72 жени и 78 моми. Числото на тия жертви — по понятни причини — не можа да се установи точно. Безспорно, то е много по-голямъ, като се знае, че цѣлата Черешъ махала и съседнитъ ѝ махали бѣха главния обектъ на турския бесъ, въпрѣки енергичното застъпничество на турскитъ жени, които още първия день заявиха на пашата, че комититъ сж се грижели за тѣхъ, като за собствени майки и сестри и, че сж имъ запазили не само живота, но и честта. Имената на обезчестенитъ наши майки и сестри нарочно премълчаваме.

19. Въпреки нещастieto, духътъ е бодъръ.

До като Крушово бѣше въ рѣцетъ на възстаницитъ, за народа той олицетворяше мощта на Македония и непоколебимата вѣра въ тържеството на правдата и свободата. За връщане назадъ къмъ робството и не се помислюваше. Всѣки галѣше красивата мисълъ, че хуманна Европа непременно ще оцѣни усилията и жертвитъ на народния бунтъ, ще вземе присърце македонския идеалъ и ще се намѣси въ полза на автономията. Обаче Крушово, който блѣстѣше съ своя ореолъ и който въ продължение на 10—12 дни съгрѣваше душитъ на робитъ, капитулира, макаръ и съ достоинство. И тогазъ?.. Излѣгани въ богатинитъ си надежди за освобождение и виждайки грамадното безсилie на роба, самъ на собствени плещи да изнесе съ успѣхъ водената борба съ една голѣма държава, каквато бѣше Турция, и съ една мощна армия, разполагаща съ всички модерни сръдства за потушаване всѣки малтъкъ или голѣмъ опитъ за нарушение реда и спокойствието въ страната, следъ падането на Крушово и сподавянето на народния бунтъ чрезъ кърви, пожарища, грабежи и безчестия, много естествено бѣше, щото враговетъ ни да очакватъ — като естествена последица — да се появи отчаяние и недоволство сръдъ маситъ и да избухне бунтъ противъ водачитъ на възстанието. Очакваната, обаче, реакция въ града, както ще видимъ по-нататкъ, и особено между селянитъ, като по-слабокултурни, не настѣпи. Напраздно председателятъ Тоду Стамущъ, като войникъ, ходѣше съ войската по селата и посочваше участницитъ въ възстанието. Селата търпѣливо понасяха моралния и физически гнетъ на войската и, като единъ човѣкъ, отхвърляха всѣко приписано имъ обвинение. Не можаха, обаче, да реагиратъ напълно

само срещу обвиненията, приписвани имъ отъ бѣговетъ и агитѣ.

По турска клевета бидоха арестувани и изпратени въ Битоля 50 души отъ с. Бѣла църква, 20 души отъ с. Вояни и 9 души отъ с. Света. Всички арестувани отъ споменатитѣ села, както и тия отъ с. с. Берино 5 души, Журче 21 души, Растойца 8 души, Ракитница 7 души и Сопотница 3 души благодарение на достойното имъ държане и бодрия духъ, себе си запазиха, никому не напакостваха и скоро се освободиха отъ ареста. Милицията отъ с. Селце на брой 30 души и арестувана въ селото, не е била изпратена въ Битоля, но понасто яването на помохамеданченитѣ съседи Норовци, Бѣлушинци и Боринци е била подложена на адски мъжки, за да предаде оржжието. Наймного е билъ битъ и изтезаванъ юначния Стойче Б. Лѣтникотъ, страшилището за турцитѣ-деребеи въ тоя край, и по чудо останалъ живъ. Въпрѣки всичко, никакво оржжие не било предадено.

Тия факти говорятъ, че ужаса, който преживе, и моралнитѣ, материялни и физически жертви, които даде, не разклатиха духа на бунтарското Крушово и неговата околия, не сломиха куража му за нова масова борба и не убиха вѣрата му въ близкото тържество на правдата. Въ потвърждение на това служатъ и следнитѣ безспорни факти:

1. По свой починъ гражданитѣ откриваха въ коя къща има оставено на хранение оржжие и бързаха да го предадатъ на Комитета; ровѣха изъ пепелищата на казармата, хюкюмата и къщитѣ и намѣренитѣ пушки почистваха, изработваха имъ приклади и ги предаваха на Комитета, а децата събираха попадали около града патрони и гилзи и цѣли торби предоставяха ни на разположение. Зарегистрираха се даже и нѣколко случаи на кражба на войнишки пушки.

2. Отъ Димитровденъ до Коледа се извърши реорганизирането на градскитѣ групи, създадоха се терористическия, сжлебния и всички други организационни институти и заживѣхме наново като държава въ държава.

3. Когато се заехме съ реорганизирането на околията, селянитѣ още повече ни очудиха съ своя боеви духъ и съ готовността имъ да платятъ не по 5, а и по 10 лири турски за маузерова или манлихерова пушка, за да могатъ при „предстоящето“ възстание да се яватъ срещу врага не като възбунтувана рая, въоръжена съ разнородно, старо и бракувано оржжие, а като македонска държавна войска, която да го срази окончателно и да го изпрати тамъ, отъ където нѣкога е дошълъ.

4. Амнистията и реформитѣ не задоволиха Крушово. Когато цивилнитѣ агенти Гирсъ и Демерикъ го посѣтиха, крушовчани успѣха да имъ поставятъ на масата писмо на френски езикъ, съ което ги упрекнаха, загдето сж отнели възможността на населението да имъ се оплаче непосредствено, защото бѣха се оградили само съ средствено, защото бѣха се оградили само съ турци, и имъ декларираха, че отъ нищо не се стрѣскаатъ и че се готвятъ усилено за нова борба, по-кръвопролитна и по-ожесточена отъ първата, за борба до край за тържеството на правдата и за свободата на Македония.

5. До когато Крушово бѣше въ наши ръце, поради прекъсването на съобщенията и изолацията му съ вилаетския центъръ, враговетѣ на Македония, предимно гърцитѣ и турцитѣ, успѣха да разпространятъ по цѣлъ свѣтъ най-фантастични

слухове за извършени обири, пожари и звѣрски изжпления и убийства надъ мирното грѣцко (?) и турско население въ града и околията отъ страна на възстаницитѣ, наричани „български разбойнически банди“ и стигнала работата до тамъ, че правителството на Ралисъ е отправило дори нота до великитѣ сили, съ която искало намѣсата имъ въ

Стефанъ Петковъ — Сиркето, велешки войвода отъ 1918 до 1922 г. Въ лѣво той е снетъ като началникъ на полицейската секция въ гр. Велесъ, а въ дѣсно — като революционеръ-организаторъ, облѣченъ въ просяшки селски дрехи.

защита на изтрѣбвания (?) грѣцки елементъ. Обаче, съ падането на Крушово въ турски ръце, паднаха и легендитѣ за всички наши звѣрства. Истината блѣсна и стана явно, че не възстаницитѣ, а войската и башибозука сж били авторитѣ на великото крушовско нещастие. Около 500 крушовчани, главно измежду пострадалитѣ отъ грабежитѣ, безчестията и пожаритѣ, бидоха подъ конвой закарани въ Битоля на разпитъ отъ властта и, въпрѣки турскитѣ заплашвания и моралния натискъ, упражненъ надъ тѣхъ отъ страна на грѣцкитѣ първенци, на чело съ консула и владиката имъ, не дадоха показания, които да уличатъ възстаницитѣ и които да компроментиратъ светото освободително дѣло!

Безспорно, не само тѣ — арестуванитѣ — но и никой и предъ никого не скриваше, че въ време на възстанието бидоха езекутирани четирима крушовчани и го казваха съ гордостъ, защото дори и децата знаеха, че тая езекуция бѣше изпълнение на една заслужена и справедлива присъда надъ опасни за освободителното дѣло лица. Езекутирани бидоха следнитѣ крушовчани: Такю Вале, влахъ-гъркоманинъ, агентъ на обществената безопасностъ въ града; Абдула (Кръсте отъ Текинцитѣ), потурченъ български циганинъ и омразенъ

дори на семейството си; Вани Пазванотъ, българинъ и Гакю Вѣжу, влахъ — гъркоманинъ.

Единственитѣ крушовчани, които следъ пада-

Войводитѣ Хр. Чернопѣевъ (въ срѣдата), Мих. Чаковъ (въ лѣво) и Никола Божковъ (въ дѣсно).

нето на града въ турски рѣце показаха слабостъ и се поставиха въ услуга на тираническата властъ, бѣха: Боше Дръцко, българинъ, и Тоду Стамущъ, влахъ. Първиятъ не можа да развие пакостната си дейностъ, защото веднага попадна въ лапитѣ на организацията и Блаже Биринчето му подрѣза главата въ Журечката планина, а вториятъ дълго време обикаля съ войската, за да посочва селянитѣ възстаници, но една нощъ презъ прозореца на стаята му теглихме му куршума и ликвидирахме съ предателя.

Тази е въ кратце историята на политическитѣ борби на китния гр. Крушово до 1903 г. включително. Приютенъ и укритъ въ гѣститѣ гористи пазви на Баба планина, отстраненъ отъ и не свързанъ съ пѣтица съ културнитѣ центрове, макаръ да не бѣше лишенъ нито отъ духовна, нито отъ материална култура, и не свързанъ съ нѣкакви исторически събития въ миналото, като ново селище, Крушово повече отъ столѣтие бѣше неизвестенъ на географитѣ, историчитѣ и пѣтешественицитѣ. Прѣвъ за него заговори и го откри на културния свѣтъ въ 1858 г. пѣтешественикътъ Hahn (Reise von Belgrad nach Salonik). Трѣбваше да дойде Илинденъ, 1903 година, за да се наложи и да грѣмне името му по цѣлия свѣтъ, за да блѣсне и да блѣсти въ вѣчни времена чрезъ пламъцитѣ на революцията, чрезъ

идеялната управа на своето правителство, чрезъ доблестното държане на своитѣ граждани и чрезъ блистателния ореолъ на своитѣ герои-светци.

Благоговейно свалѣйки шапка предъ свѣтлата паметъ на последнитѣ и предъ бодрия и несѣкрушимъ духъ на новитѣ му борци, които съ кристаленъ идеализмъ коватъ дѣлото на Илинденъ, запѣвамъ:

О, Крушово брилянтно, о, чаръ на мойта младостъ,
азъ шепня твойто име съ възторгъ, съ удива, съ радостъ
и черпя вдъхновене отъ подвига ти славенъ
и на колѣне съмъ предъ лика ти окървавенъ!

Високо ти издигна байряка на борбата
и сбраха се подъ него борци за свободата —
тѣ смѣло я подѣха и съ напѣнъ свѣрхчовѣшки
спечелиха побѣди на своитѣ плещи мѣжки.

О, Крушово юнашко, о, образъ милъ безъ мѣра,
република едничка, где всякъ езикъ и вѣра
въвъ братство, въ миръ и въ сговоръ възторжено се слѣха
и за животъ Балкану тѣ примѣръ живъ дадоха...

Ти би врага. Смаза го. Изгрѣя свободата...
И той дванайсетъ деня готви се за борбата —
позора да измие, дѣвлета да спаси:
Ти славата бѣ робска и бунта бѣше ти!...

Врагътъ дойде разяренъ. Съ съ сила сатанинска
втурна се. Ти изнесе борбата изполинска...
О, той съсъ кръвъ, съ пожари Дѣлото ти задави,
но... Бунта салъ потуши — Вулкана пакъ остави...

Днесъ йощъ бумти и тѣтне тозъ страшния Вулканъ,
готовъ вече да залѣе съсъ лава цѣлъ Балканъ!...

О, Крушово бунтарско, о, име величаво,
ти пакъ врага заплашвашъ, крачишъ и стѣпвашъ здраво
по пѣтя на борбата за свѣтлий Идеалъ.
Високо дръжъ байряка: народътъ съ тебъ е цѣлъ!

Наумъ Йосифовъ (въ срѣдата), Георги Ацевъ — Сърлицето (въ лѣво) и Петъръ Георгиевъ — Пецо (въ дѣсно), като нелегални въ Битолско.

I. Рекапитулация на сраженията въ Крушовска околия презъ Илинденското въстание

№ по редъ	Мѣстосражение	Дата на сра- женето	Воюващи сили		Времетраене на сражението часове	Убити и ранени		Началници на възстанишкитѣ отряди	Забележка
			Възста- ници	Джандар- и, войници и башибоз.		Възста- ници	Джандар- и, войници и башибоз.		
1	Крушово	21 юлий	80	21	5	3	17	Андрея Димовъ Докурчевъ	Турскитѣ жертви сѣ много по-големи отъ посоченитѣ, но невъзможно бѣше тѣхното установяване. Нѣкои отъ даннитѣ сѣ взети отъ мемоара на В.М.О.Р.О.
2	Крушово — Кале	" "	80	60	13	12	43	Иванъ Наумовъ Алябака	
3	Мѣстността „Кале“	" "	60	300	1	1	12	Марко Христовъ (Мирче)	
4	" „Дени каменъ“	" "	50	47	2	—	20	Гюрчинъ Наумовъ Плякотъ	
5	" „Липа“	" "	50	20	1	—	—	Коста Хр. Димитровъ	
6	" „Кале“	22 юлий	60	150	1	—	7	Марко Христовъ (Мирче)	
7	" „Муратова чешма“	" "	50	50	1	—	9	Коста Хр. Димитровъ	
8	" „Бѣла вода“	" "	50	75	3	1	5	Гюрчинъ Наумовъ Плякотъ	
9	Врѣхъ „Бушева чешма“	23 юлий	25	70	1	—	5	Марко Христовъ (Мирче)	
10	Мѣстността „Кале“	" "	60	100	1	—	10	Гюрчинъ Наумовъ Плякотъ	
11	с. Тръстеникъ — с. Бирино	29 юлий	160	1,000	1/2	—	—	Блаже Кръстевъ и Миланъ Гюрлука	
12	м. „Кале — Кула“	" "	100	2,600	1	—	1	Гюрчинъ Наумовъ Плякотъ	
13	с. Острилци	" "	50	1,000	1/2	—	—	Нове Янкуловъ	
14	Монастиръ „Св. Спасъ“	" "	80	2,500	1/2	—	—	Андрея Димовъ Докурчевъ	
15	с. Журче, мон. Св. Атанасъ	" "	50	1,000	1/2	—	—	Нечо Трифуновъ	
16	м. „Койовъ Трънъ“	" "	50	2,100	1/2	5	—	Ташку Каревъ	
17	" „Везенково“ и „Гор. Гумени“	" "	300	2,000	1	—	—	Обща престрелка	
18	проходъ „Слива“	" "	40	2,000	1	32	—	Георги Стояновъ	
19	м. „Мечкинъ каменъ“	" "	370	3,500	10	60	—	Питу Гуле и 8 милиц. войводи	
20	гр. Крушово	" "	—	10,000	—	—	—	Бомбардиране града и околността	
21	с. Брѣзово	4 августъ	55	2,000	1	4	—	Марко Христовъ (Мирче)	
22	" Дрѣново	21 "	55	15	1/2	2	—	Иванъ Наумовъ Алябака	
23	м. „Пърничъ“, Зашлечко	14 септем.	23	2,000	1/2	8	—	К. Хр. Димитровъ и С. Матлиевъ	
	Всичко		1,898	32,608	46 1/2	128	129		

II. Рекапитулация на жертвитѣ презъ Илинденското въстание

№ по редъ	Населени мѣста	Сгради						Отъ мирното население														Забележка				
		Имаше	Ограбени	Опожаре- ни и раз- рушени		Ограбени, опожаре- ни и о- свержени		Обезче- стени		Живи изгорени			Съсѣдени съсѣкира		Убити и заклани					Ранени			Аресту- вани	Отвлеченъ сѣръ и дребенъ доби- тъкъ		
				Кѣщи	Дюкани	Черкви	Монаст.	Жени	Моми	Мже	Жени	Деца	Старци	Мже	Старци	Баби	Мже	Жени	Моми	Деца	Мже				Жени	Моми
1	с. Бирино .	8	8	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2	—	—	—	—	—	5	20	Золумитѣ сж извършени отъ войска и башибозукъ. Нѣкои отъ даннитѣ сж взе- ти изъ мемоара на В.М.О.Р.О.
2	с. Журче .	40	40	5	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	3	—	3	—	—	—	21	150	
3	с. Растойца	20	20	8	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	8	115	
4	с.Ракитница	48	48	13	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	7	545	
5	с. Сопотница	80	80	80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	3	1150	
6	с. Селце	70	70	70	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	9	—	—	—	—	—	—	30	2	
7	гр. Крушово	2800	1500	159	210	1	1	72	78	3	1	1	2	14	5	69	10	5	6	1	5	4	500	—		
	Всичко	3066	1766	339	210	3	2	77	80	3	1	1	2	14	5	93	15	5	9	1	5	4	574	1982		

Изъ дневника на Н. Пасковъ

[продължение отъ кн. 2—3 (62—63)]

За ми наването му за Куманово. Основаване на революционенъ кръжокъ. Обиръ на църковната каса. Легализиране на българскитѣ училища и учители. Борба съ сръбската пропаганда. Недоволство на скопски граждани отъ митрополитъ Максимъ и последици отъ това. Шантажа на сърбоманитѣ.

Инцидента съ избора на Емборската община бѣ причина да бѣда премѣстенъ за главенъ учителъ въ гр. Куманово, за дето заминахъ своевременно и заехъ длъжността си. Другари тукъ ми бѣха: Авкс-

Стефанъ Стойчевъ, като ученикъ въ желѣзарското училище въ Самоковъ, членъ на революционния кръжокъ (отъ лѣво), взелъ участие като нелегаленъ въ поробена Македония. Въ едно сражение на Хр. Чернопѣвата чета съ турска войска при с. Баянци, пада убитъ заедно съ Мицо Дѣлчевъ (братъ на Гоце Дѣлчевъ) на 4. II. 1901 год. Стефанъ Стойчевъ е родомъ отъ градъ Карлово. Димитъръ Шумналиевъ отъ гр. Чирианъ (въ дѣсно).

сентий Георгиевъ, Киприановъ, Димитъръ Божковъ, Екатерина Симидчиева, Евгения Христова, Иордана Попова, Ана Гарова и Иванъ п. Захариевъ. Учебната 1893—94 г. мина безъ инциденти съ изключение на незначителни скарвания между български и сърбомански учители и ученици.

Въ края на 1893 г. се явиха агитатори-организатори на ВМРО. Единъ такъв агитаторъ (?) бѣ дошелъ отъ Шипъ и се яви при мене. Следъ размѣна на мисли ме посвети въ дѣлото, като дадохъ клетва за вѣрно служене на организацията. Сжщиятъ ми даде наставления, какъ да действамъ, — а трѣбваше да се действа съ тактъ и предпазливостъ, защото въ града имаше доста много сърбо-

мани, които, предполагахъ, че, ако узнаеха за това, щѣха да раздрусатъ народното църковно-училищно дѣло въ града и цѣлата околия. Една вечеръ извикахъ на гости учителитѣ Авксенти Георгиевъ, Христо Киприановъ и Димитъръ Божковъ. Следъ размѣна на мисли по обикновени църковно-училищни въпроси и дейността на сръбската пропаганда, така подготвени, заговорихъ имъ за основаване на таенъ революционенъ кръжокъ. Всички се съгласиха и дадохъ клетва. Следъ нѣколко само дни Авксенти Георгиевъ доведе при мене следнитѣ граждани. Орде С. Ачковъ, Денко Абаджиевъ, Димо Каморецъ и Михалъ Байловски, които следъ като дадохъ клетва, причислихме въ кръжока. За агитаторъ по селата бѣхме опредѣлили Дана Гардински — човѣкъ съ твърдъ характеръ и широко познанство. Въ кратко време той успѣ да основе групи по селата.

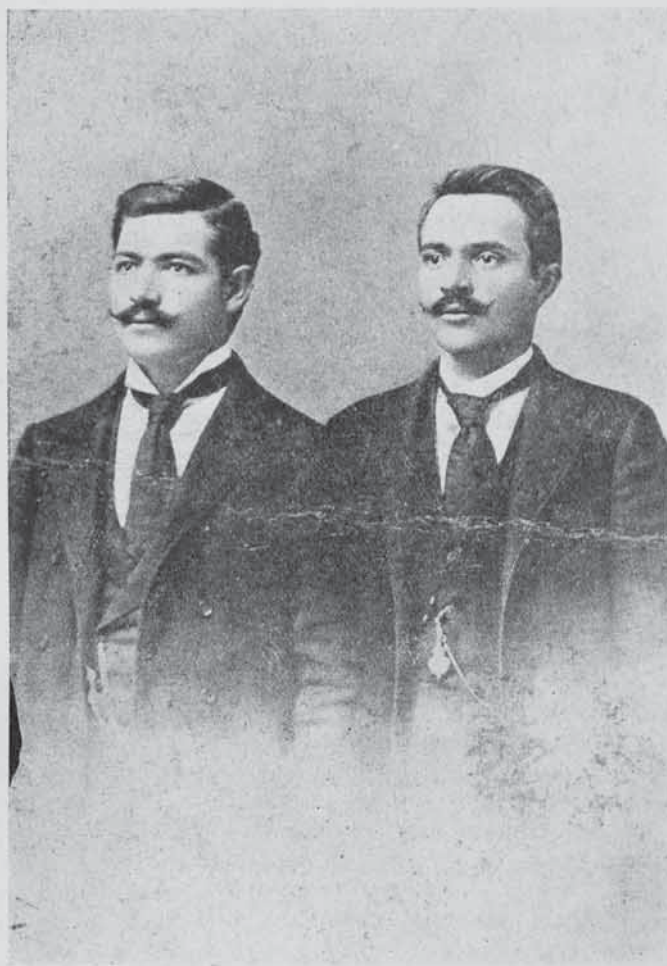
Следъ първия и краткъ периодъ на апостолство, предстоеше ни въоръжаването на посветенитѣ, но нѣмахме срѣдства! Членскитѣ вноски бѣха твърде незначителни и нищожни, та трѣбваше да се търсатъ други източници. При размѣна на мисли по тоя въпросъ една вечеръ Авкс. Георгиевъ лансира мисълта да се прибератъ паритѣ отъ църковната каса, която бѣше запечатана отъ сѣда като оспорвана отъ българи и сърбомани, които извършваха богослужението въ единствената градска черква седмично по редъ. По околентъ пѣтъ узнахме, че въ касата има около 8 — 9 хиляди гроша и че двата ключа отъ касата се пазятъ отъ съответнитѣ касиери на двѣтѣ общини. Клисарѣтъ Орде Божковъ, който бѣ посветенъ въ дѣлото, ни научи, какъ бихме могли да отпечатамъ неузнаваемо касата и съ ключоветѣ, които ималъ той, могло е да се отвори и затвори касата. Единъ день азъ, Авкс. Георгиевъ, Хр. Киприановъ и клисара Орде Божковъ разгледахме касата. Тя бѣше обвита съ единъ конецъ, запечатанъ съ единъ обикновенъ печатъ, поставенъ върху обикновенъ воскъ. Следъ като отлепихме восъка, съ двата ключа отворихме касата, прибрахме паритѣ и пакъ я запечатихме. Отидохме въ кжщата на клисаря и преброихме паритѣ, които се оказаха 9000 гроша. Тия откраднати пари бѣха първитѣ пари, съ които се тури основа на организационната каса за въоръжаване на посветенитѣ въ дѣлото работници. Въ началото на 1894 г. ние бѣхме въ връзка съ революционнитѣ кръжоци въ Паланка и Кратово. Основатели на революционния кръжокъ въ Паланка бѣха свещ. Костандинъ и учителя К. Груевъ, а въ Кратово — Даскаловъ и Пант. Кусевъ.

Въпрѣки това, че членувахъ въ революционната организация предвидъ положенаето, което заемахъ като главенъ учителъ на българскитѣ училища въ Куманово и владеещъ добре турския говоримъ езикъ, бѣхъ въ добри отношения съ хората на мѣстната властъ. Въ деня на възшествието на престола на Султана, който день се празнуваше много тържествено, отъ името на учителското тѣло изпратихъ на Скопския валия и Султана, телеграма на коя-

то получихъ отговоръ съ адресъ, „до директора на българскитѣ училища въ Куманово.“ Тая телеграма азъ поставихъ въ рамка и я окачихъ въ учителската стая. На самиятъ празниченъ день заедно съ нѣколцина другари колеги направихъ визита на каймакама, комуто устно поднесохъ поздравитѣ ни. Ученицитѣ, учителитѣ и гражданитѣ презъ цѣлия день се веселиха и играяха хора. Вечерята каймакаминътъ съ други чиновници върна ни визитата въ училището. Това обстоятелство сблизихъ каймакама съ мене още повече. Затова сблизение, както порано, така и после ми помагаше учителя по турски езикъ Шейхъ Саидъ, началникъ на едно турско теке. Чрезъ него можахъ да се запозная и съ мнозина влиятелни турци.

Презъ м. мартъ 1894 г. се повдигна въпросъ да се даде черквата и гробищата на българитѣ или на сърбоманитѣ и които останатъ безъ черква да си съградятъ нова. Благодарение връзките, които имахъ съ каймакама и влиятелнитѣ турци срещу 30 лири рушветъ черквата бѣ дадена на българитѣ, като на сърбоманитѣ се даде мѣсто за гробища, дето после да си построятъ черква, а дотогава да се черкуватъ въ старата черква, редувайки се, както до сега. Това решение бѣ сждбоносно за сръбската пропаганда въ града, защото мнозина сърбомани, поради това, че старата черква съ гробищата бѣ дадена на българитѣ, признаха ведомството на екзархията. Сръбскитѣ консулъ въ Скопие и сръбскитѣ чиновникъ въ Куманово виждаха въ моето лице опасенъ свой нициврагъ и се заеха на всѣка цена да ме махнатъ отъ Куманово. Съ окръжно нареждане на Скопския валия Хафъзъ паша до околийскитѣ началници въ вилаета се предписваше, всички български училища, които не бѣха се сдобили съ рухсатнамета (позволителни) отъ Министерството на просвѣтата, трѣбваше да се закриятъ, а на учителитѣ, които нѣмаха потвърдени дипломи, се запрети да учителствуватъ. Подъ ударитѣ на това окръжно подпадаха 85 училища и 102-ма учители. При менъ се яви полицейскитѣ приставъ и ми поиска потвърдена диплома и рухсатнамета за училището. Дипломата си му посочихъ, а вмѣсто позволителното за откриването на българското училище му посочихъ телеграмата отъ Султана, която той зачете за позволително. Окръжната наредба на валията за затварянето на българскитѣ училища, не притежаващи позволителни и отстраняването отъ училищата на всички учители, които нѣмаха утвърдени дипломи, целѣше да нанесе силенъ ударъ на българското църковно-училищно дѣло въ вилаета въ полза на сръбската пропаганда, а чрезъ това да се нанесе ударъ и на другия здравъ български вилаетъ — Битолския, който покъсно трѣбваше да стане плячка на дветѣ пропаганди — сръбската и гръцката. Сериозността на положението бѣ ясна на всички ни, та на 11 юний 1895 г. веднага заминахъ за Скопие да се срещна съ управляющия Скопската епархия дѣдо Максимъ и получа устни нареждания за реагиране противъ наредбата. Дѣдо владика ми заповѣда да направя възможното съ легализирането на дипломитѣ на учителитѣ и снабдяване училищата съ позволителни. Отидохъ въ просвѣтното отдѣление при вилаетско управление и, за моя изненада, тукъ заварихъ стариятъ мой приятелъ Халитъ бей, който наскоро бѣ премѣстенъ отъ Битоля въ Скопие за правителственъ училищенъ инспекторъ (Меарифъ мюдюри). Изложихъ му, че 102 учители сж съ непотвърдени дипломи и 85 училища трѣбва да се снабдатъ съ позволителни. Обеща ми, че

ще потвърди всичкитѣ дипломи и издаде позволителни, като ми каза, че ще трѣбва да се плати на позволително по една лира, а за потвърждаването на всѣка диплома да се плати по четвъртъ лира или всичко да му се броятъ 110 лири. Върнахъ се въ митрополията и изложихъ на дѣдо владика, разговора ми съ Халитъ бей който ми заповѣда да действамъ, както намѣра за добре, съ условие въпросътъ да се разреши по-скоро. Срещнахъ се и съ дошлитѣ въ града учители и имъ казахъ да оставатъ

Душо Желевъ (въ лѣво) отъ с. Еркечъ, Анхналско, четникъ и войвода отъ 1901—1907 год. Като войвода той е действувалъ въ Малешевско, Кратовско и Тиквешко. Той е единъ отъ основателитѣ на револ. крѣжко въ желѣзарското училище въ Самоковъ, Дѣлчо Копевъ (въ дѣсно) отъ гр. Харманли, членъ-основателъ на крѣжко въ сѣщото училище. Той е билъ дългогодишенъ кочански войвода.

дипломитѣ си на мене, за да ги потвърди Меарифъ-мюдюри срещу $\frac{1}{4}$ лира и да си заминатъ по мѣстата си, за да не правятъ излишни разноски въ града. Прибранитѣ 102 дипломи заедно съ сумата предадохъ на Халитъ бей, който ми обеща, че следъ нѣколко дни всичко ще се свърши, като за увѣрение още сѣщия день даде нареждане, закрититѣ училища да се откриятъ, а учителитѣ да се допуснатъ на работа. Когато всичко това съобщихъ на дѣдо Максимъ, той остана възхитенъ още и затова, че частъ отъ скопскитѣ граждани бѣха противъ него и го обвиняваха въ бездейностъ.

Тѣзи недоволни граждани бѣха дали заявление до валията и великия везиръ въ Цариградъ и искаха смѣняването на дѣдо Максимъ съ другъ митрополитъ. За да се парализира това искане, дѣдо

Максимъ нареди всички архиерейски намѣстници отъ епархията да подадатъ мотивирано заявление до валията, съ което да се иска оставането му въ епархията. За подписването и подпечатването на това заявление отъ църковно-училищнитѣ общини въ градоветѣ Щипъ, Кочани, Паланка, Кратово, Куманово и Тетово бѣхъ натоваренъ азъ, поради което противникитѣ на владиката ме нарекоха „Максимистъ“. Благодарение на това заявление дѣдо Максимъ остана въ Скопие. После той доброволно напусна епархията си, която бѣ заета отъ Н. В. Пресвещенство митрополитъ Синесий.

Когато сѣрбоманитѣ отъ Куманово и Скопие узнаха, че въпросътъ за откриването на българскитѣ училища и легализирането на дипломитѣ бѣ

При гробоветѣ на незнайнитѣ четници—герои

разрешенъ благоприятно въ наша полза, всичката си омраза тѣ насочиха противъ мене и решиха да ме изложатъ предъ властѣта, като опасенъ човѣкъ и скроиха ми следната клевета.

Презъ м. юний 1895 г. сѣрбоманитѣ отъ Куманово и Скопие съ съдействието на мѣстни правителствени чиновници изпращатъ по пощата до ханджията Димо Которецъ писмо, адресирано въ вътрешенъ пликъ до мене съ следното съдържание: „Драги Пасковъ. Днесъ арестуваха Андрея Стояновъ и обискираха къщата му. Всички изпратени до Васъ пари, пушки и писма, съумейте да ги скриете. Времето е много критическо. Твой приятелъ: Щ.“. Това писмо задържаха полицията въ Куманово и преди да залови мене, арестува нощно време Д. Которецъ и мнозина градски и селски първенци и свещеници. На 18. юний с. г. учителя по турски езикъ Шейхъ Саидъ доде при мене у дома и ми съобщи, че въ правителството се говори нѣщо не добро за мене, по поводъ едно заловено писмо и ми предложи съдействието си да ме прикрие и изпрати тайно задъ граница въ България. Поблагодарихъ му за предложената услуга, но му заявихъ, че нѣмамъ основания и причини да се крия отъ властѣта, защото не съмъ извършилъ нищо компрометираще ме предъ нея. На другия день, разхождайки се по пазара, единъ полицаи ми съобщи, че ме вика каймакамина. Отидохъ при него, черни ме кафе и, безъ да ми каже, защо ме вика, ме изпрати въ полицейското отдѣление. Тукъ полицейскитѣ приставъ ми подаде адресираното до мене писмо съ дата 15 юния 1895 г. и съ съдържание, изло-

жено по-горе. Следъ прочитането на писмото, арестуваха ме въ отдѣлна стая. Тукъ узнахъ, че по поводъ на това писмо били арестувани мнозина българи, които не били още изследвани, чакайки първо моитѣ показания. Следъ два дни бѣхъ повиканъ на изследване, като ми се заяви да отговора, де съмъ билъ отъ 11 до 18 юлий. — Въ Скопие, отговорихъ. При дознанието отхвърлихъ всички обвинения, като клеветнически, вѣроятно произлизащи отъ сѣрбоманитѣ. Изтъкнахъ противоречието на тия клевети, тѣй като, намирайки съ въ Скопие отъ 11 до 18 юний, Андрей Стояновъ, като мой близъкъ приятелъ, споредъ писмото трѣбвало е да знае, че съмъ въ Скопие и нѣмало е защо да ми пише подобно писмо. Отведоха ме отново въ арестанската стая, въ която нѣмаше нито единъ българинъ. А отъ голѣмо значение бѣше да се срещна съ другитѣ арестувани по тоя шантажъ българи. Презъ нощта бѣхъ битъ, изтезаванъ и заплашванъ, че ще бѣда убитъ отъ полицейския приставъ, ако не признае обвиненията. На всичко това азъ отговорихъ: „една душа имамъ. Вземете я, но нѣма да признае клеветитѣ на сѣрбоманитѣ като мои собствени деяния“.

Преди да почнатъ изследванията на другитѣ затворници по сѣщото дѣло, една нощъ вратата на стаята ми се отвори и ключарѣтъ, по-рано уволненъ стражаръ, но по мое ходатайство върнатъ на работа като ключаръ, тихичко ме изведе и вкара въ стаята на другитѣ затворници, като ми каза: „разбери се съ хората и пакъ се върни“. Радостѣта ми бѣ голѣма, защото въ кратко време се уговорихме, какво да отговаряме на задаванитѣ въпроси, — че тѣ сж идвали при мене по чисто черковно училищни въпроси. Разбира се, че и моя учитель по турски езикъ Шейхъ Саидъ имаше голѣма заслуга за срещата ми съ другитѣ арестанти. При направеното дознание никой не потвърди клеветитѣ. Между арестуванитѣ имаше 5—6 души отъ найдостойнитѣ работници. Най-много бѣ битъ Дане Градишки и въпрѣки, че му бѣ счупенъ единия кракъ, отказа да признае, че членувалъ въ революционната организация. Следъ това бѣхъ повиканъ отъ сждебния сладователъ, предъ когото дадохъ сжщитѣ показания, каквито бѣхъ далъ предъ полицейското дирене. При сжщиятъ бѣ се явила и майка ми, когото запитала, кога ще бѣда освободенъ и на когото обещала 30 лири бакшишъ. Той ѝ отговорилъ, че ще бѣда освободенъ следъ 1—2 месеца, и наистина, следъ тримесечно стоене въ затвора и двадесетина пжти отиване въ Скопие и върщане отъ тамъ въ Куманово на майка ми, най-после бѣхме освободени, като оклеветени отъ неизвестни лица и приключихъ учебната година благополучно.

Учебната година прекарахъ спокойно. Презъ тая година митрополитъ Максимъ напусна Скопие, а на негово мѣсто дойде митрополитъ Синесий. Поради появилия се конфликтъ между владиката и мене по поводъ не красивото поведение на Кумановската учителка София Иванова, и предъ видъ на това, че водителитѣ на сѣрбската пропаганда, подпоматани отъ турската власт, силно се бѣха опълчили противъ мене, по нареждане на дѣдо Синесий бѣхъ премѣстенъ въ гр. Воденъ, като лѣтната ваканция прекарахъ въ градоветѣ Виена, Прага, Берлинъ, Лайпцигъ и Райхенборгъ. Въ последния градъ престояхъ повече при сестра ми, която бѣше женена тамъ.

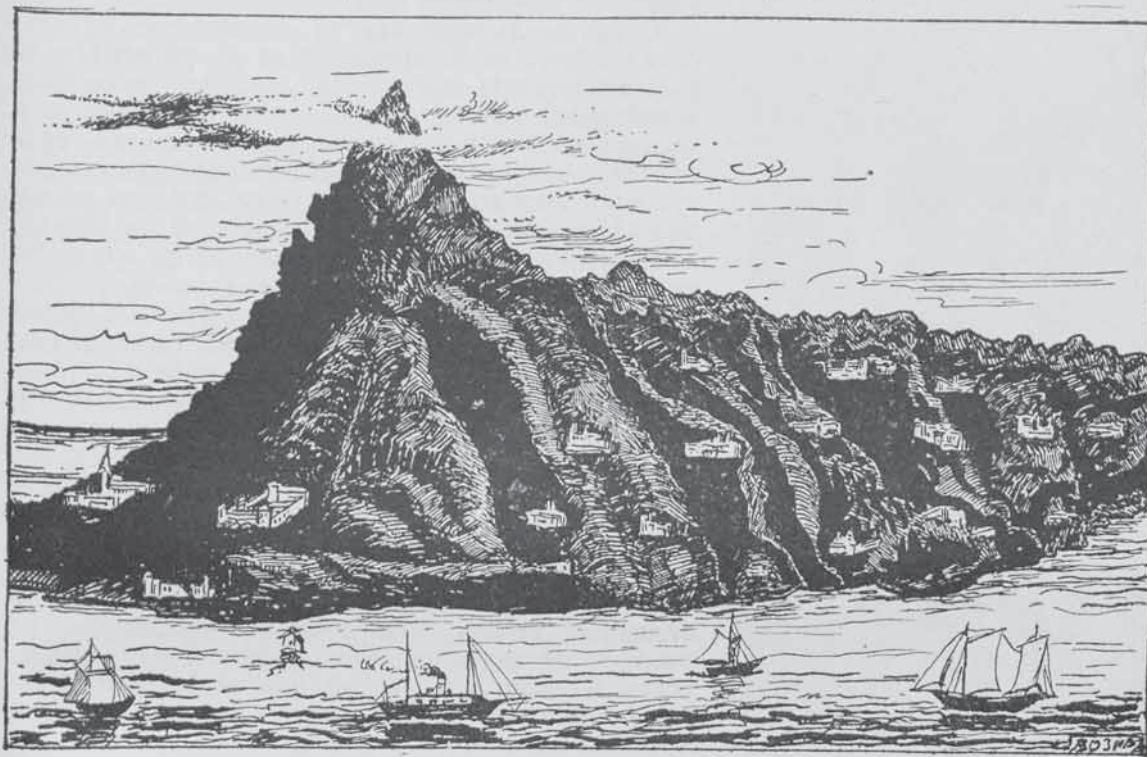
(слева) Съобщава: Ш.

Изъ споменитѣ на дяконъ Евстатий

Дяконътъ, кокто само съ това име го именуваха другаритѣ му, бѣ отъ тия хора, които малко и рѣдко говорятъ за себе и дѣлата си. А той бѣше единъ отъ голѣмитѣ и дългогодишни деятели въ македонското освободително движение, изобщо, и, по-специално, въ нѣкои околии, въ които той войводствуваше. Миналата зима въ единъ частенъ разговоръ той се поотпусна и изложи спомени отъ неговото минало, които предавамъ по-долу.

Роденъ съмъ, каза ми той, на 12. II. 1873 г. въ с. Нестрамъ, Костурско. Родителитѣ ми се казваха Димитъръ и Мария Шкорнови. Баща ми се занима-

и буенъ, скоро бѣхъ заподозрѣнъ отъ турската полиция, та следъ осемъ месеци бѣхъ принуденъ да напусна града. Презъ Цариградъ пристигнахъ въ София, дето постѣпихъ като дяконъ въ старата черква Св. Никола. Тукъ азъ стояхъ само нѣколко месеци, защото пристигналия въ София пловдивски митрополитъ дѣдо Натанаилъ ме прибра при себе си за дяконъ въ пловдивската катедрална черква. По-късно по нареждане на св. Синодъ бѣхъ изпратенъ за дяконъ въ българската черква въ Букурещъ, дето стояхъ до м. ноември 1902 г. Изикамъ отъ Борисъ Сарафовъ, азъ заминахъ за София.

Св. Гора — Атонъ

ваше съ търговия на вълна и въ продължение на 15 години бѣше кметъ въ селото. Свѣтското ми име бѣше *Георги*. Първоначалното си образование получихъ въ родното си село при учителъ грѣкъ. Следъ това заминахъ въ Св. Гора, въ Загравския манастиръ, дето продължихъ образованието си при карейското училище. Презъ 1892 година манастирското управление ме изпрати на учение въ Цариградското духовно училище, което презъ следната година се реформира въ духовна семинария. Поради разпространилата се тогава въ града болестъ холера, училището бѣ закрито временно, а ученицитѣ изпратени частъ по домоветѣ имъ, а друга частъ — въ солунската гимназия и педагогическото училище при сѣщата гимназия. Съ последната група за Солунъ заминахъ и азъ, но вмѣсто въ пансиона на българската гимназия, по препорѣка на врачанския митрополитъ Константинъ, се записахъ ученикъ въ униятската семинария — Зейтинлика, вече като монахъ съ име Евстатий. Въ Зейтинлика следвахъ до 1896 г. После постѣпихъ писаръ при солунската българска митрополия, напѣтствуванъ отъ секретаря на последната — Хр. Батанджиевъ, членъ на Централния комитетъ на основаната презъ 1893 г. революционна организация. Тукъ азъ бѣхъ посветенъ въ дѣлото отъ Дамянъ Груевъ и, още младъ

станахъ членъ отъ четата на Б. Сарафовъ, която на 25. януарий 1903 година мина българската граница презъ Осогово, при мѣстността „Руенъ.“ Скоро четата ни се отзова въ Малешевско. Тукъ пристигна и кратовската чета, подъ войводството на Атанасъ Бабата, който дойде да се съвещава съ Бориса. Надъ с. Владимирово, при мѣстността „Касапли“, поради предателство, на 12. II. с. г., четитѣ бѣха открити и принудени да поведатъ сражение съ многоброенъ турски аскеръ и башибозукъ. Въ сражението паднаха убити осемъ четници и четирима ранени. Между раненитѣ бѣше и Атанасъ Бабата, който, следъ настѣпването на мрака, съ другаритѣ си се оттегли въ района си. Сарафовъ съ четата си обикаляше Малешевско продължително време, защото му се пречеше да замине за битолско. Изнесеното сражение на 12 февруарий му помогна да бжде допуснатъ и, следъ като минахме Вардара, отзовахме се въ Тиквешко, а после въ Битолско.

Въ Параловския манастиръ Борисъ Сарафовъ се срещна съ Ан. Лозанчевъ и Г. Пешковъ, като представители на битолския окръженъ комитетъ. Следъ тази среща четата на Б. Сарафовъ се раздѣли на две части: по-голѣмата частъ начело съ Сарафова замина за Костурско, а поручикъ Димитъръ Стой-

Сарафовъ ми изложи съображенията на повикването ми и ми предложи да бжда неговъ другаръ поради предстоящото му заминаване за битолско.

Трѣбваше да си помисля и взема сѣдобносно решение за своята кариера. Дълго време азъ се борихъ съ поставения отъ себе си въпросъ: да служа на черквата, за която съмъ възприелъ духовенъ санъ или да служа на родината си съ пушка въ рѣка. Възприехъ последното и решихъ да работя за своята родина като нелегаленъ. Дадохъ съгласието си и вече

ковъ и азъ съ шестима четници заминахме за с. Карамане, дето се срещнахме съ битолския околийски войвода Георги Сугаревъ, къмъ четата на когото се присъединихме. Следъ като обиколихме полските села, къмъ края на м. мартъ, се прибрахме въ с. Смилево. Тукъ се получи известие, че Тома Давидовъ е убитъ въ с. Оздолени на 13 мартъ (ст. ст.) и че остатъка отъ четата му пристига въ Смилево.

Дяконъ Евстатий—черния войвода

По-късно, по нареждане на окръжния комитетъ, азъ, поручикъ Д. Стойковъ и Хр. Настевъ бѣхме натоварени да продължимъ съ ревизионната чета дѣлото на Тома Давидовъ — да инспектираме Охридската, Кичевската и Демиръ-Хисарската революционни околии. Следъ направената ревизия въ поменатитѣ околии, четата се върна въ Смилево, дето заварихме освобождения отъ заточение Дамянъ Груевъ и върналия се презъ прѣспанско Борисъ Сарафовъ. Това бѣ къмъ края на м. мартъ, преди смилевския конгресъ.

Почнаха се приготовления за конгреса. Отъ конгреса до обявяването на въстанието азъ бѣхъ постоянно съ Дамянъ Груевъ. Презъ време на въстанието бѣхъ избранъ заедно съ Георги Сугаревъ и Георги Павловъ Чурановъ за членъ въ горското началство на Гявато-Колския революционенъ районъ. Презъ време на въстанието на 28 юлий въ с. Гявато стана голѣмо стражение между 200 души въстаници и многоброенъ турски аскеръ. Следъ оттегляването на четата и населението селото бѣ изгорено отъ турцитѣ. Заедно съ избѣгалото население

всички се прибрахме въ Смилевската планина, дето се укрепихме, тъй като се очакваше ново нападение отъ турската войска. До 14 августъ въ Смилевската гора бѣше и щаба на възтанието — Дамянъ, Борисъ и Лозанчевъ, а на 15 августъ, следъ голѣмото сражение въ и около Смилево, войскитѣ на Бахтиаръ паша изгорѣха селото, та четитѣ се оттеглиха въ Демиръ-хисарскитѣ планини. Известно време ние не бѣхме обезпокоявани. На 17 септемврий обаче, турцитѣ, предприеха настѣпление. Настѣпвайки по Боишката рѣка къмъ планината, дето бѣха събрани всички въоръжени сили, единъ турски отрядъ бѣ посрещнатъ отъ една 20 членна чета надъ с. Цѣррово и, вследствие на това, цѣлата турска войска отказа да навлѣзе въ планинска мѣстность.

Скоро следъ това получи се известие отъ Висока (София), че България нѣма да се намѣси, та възстаническиятъ щабъ реши да се прибѣгне къмъ демобилизация на четитѣ, предъ видъ още и на това, че зимата вече бѣ настѣпила, възтаническитѣ сили бѣха изтощени и че бѣ провъзгласена амнистия отъ султана. Населението почна да се прибира по домоветѣ си, като складира орѣжието си въ опредѣленитѣ мѣста по планинитѣ, а четитѣ съ орѣжието си запжтиха се къмъ българската граница.

Следъ заминаването на повечето чети въ България, Даме, Хр. Узуновъ, Г. Сугаревъ и азъ съ трима още четници останахме въ Смилевската планина. Населението отъ изгореното с. Смилево ни продоволствуваше презъ зимата. Ние разполагахме съ три чувала брашно и осемъ пити кашкавалъ, отпустати чрезъ смилевскитѣ селяни отъ една филантропическа мисия.

Презъ единъ зименъ день, рѣзположени въ едно скривалище въ Смилевския балканъ, Даме повдигна въпроса: какво да се прави предъ видъ настѣпилата сурова зима и новото положение. Въ единъ моментъ на общо мълчание Даме стана на крака, и подпрѣнъ на пушката си, съ втреченъ къмъ тримата ни погледъ, каза: „мили и скѣпи мои другари. Смѣтате ли и вие да ме напускате? Въ този моментъ Сугаревъ скочи на крака, прегърна Дамето и му заявява, че той никога това нѣма да стори и силно го прегръщаше. Сѣщото направи Узуновъ, а после и азъ. Въ момента на прегръщането по даденъ знакъ отъ Дамето, всички дигнахме карабинитѣ нагоре и дадохме клетва, че ще продължимъ дѣлото на революцията и че дето е Даме, тамъ сѣ и неговитѣ вѣрни другари. Заехме се за работа и обходихме селата въ съседнитѣ околии, съ целъ да поддържаме духа на пострадалото население и стегнемъ отново редоветѣ на организацията.

Два дена преди коледа на 1903 г. Даме влѣзе въ Битоля, за да уреди управление въ града. Хр. Узуновъ по-рано бѣ изпратенъ въ Охридъ съ сѣщата мисия, а Сугаревъ и азъ бѣхме натоварени да обиколимъ селата въ Битолско, Кичевско, Демиръ-Хисарско и Ресенско.

Въ началото на м. февруарий Сугаревъ бѣ повиканъ отъ Дамета за инструкции. Сугаревъ трѣгна отъ Слѣпченския манастиръ „Св. Иванъ“ за Битоля, преоблѣченъ като кюмюрджия. Къмъ края на м. февруарий въ с. Смилево получихъ писмо отъ Дамета, съ което ми предписваше да прѣсна четницитѣ си по селата, а азъ да замина за с. Карамони. Съ куриеръ веднага заминахъ за тамъ. Съ мене бѣше и Хр. Пасковъ. Въ селото не намѣрихме Дамета. Ржководителъ на селото Коле Дишковъ ми каза да не се безпокоя, защото довечера непременно ще се

видя съ Дамета. Вечерта съ коне заминахме за с. Логоварди, — близо до Битоля. Тукъ заварихъ Дамета, който чакъ на другия денъ следъ обѣдъ ми съобщи, че, по нареждане на Централния комитетъ, ни се възлага да заминемъ двамата въ Леринско, Костурско, Воденско, Енидже-Вардарско, Гевгелийско, Тиквешко и Велешко за инспекция и уреждане на четитъ и войводитъ по околии. Наредихме да се срещнемъ съ костурскитъ чети, но това не можа да стане, защото войската бѣ открила диритъ ни въ с. Которе (Леринско), както и костурскитъ чети бѣха сжщо открити въ с. Неретъ, дето бѣха пристигнали Пандо Кляшевъ и Митре влаха. Отъ Которе заминахме за с. с. Баница, Ешки-су и Негованъ (Леринско) и обратно. Въ с. Баница Даме се срѣщна съ районнитъ войводи Мих. Чековъ Алексо Турунджовъ, Леко Джорлевъ и Тане Горничевски. Съ четиримата войводи заминахме въ балкана до с. Чеганъ. Тукъ стояхме 3—4 дни, презъ което време при взаимно съгласие разпредѣлихме районитъ между четиримата войводи.

Отъ Леринско заминахме въ Воденско и преди Възкресение Христово (1904 г.) бѣхме въ с. Подъ. На великата сѣбота Дамето, преоблѣченъ, влѣзна въ града, за да уреди градско управление; азъ пъкъ се движихъ по селата съ районния войвода Нацето. На Великденъ бѣхме въ с. Саракиново, дето заварихме районния войвода Ташко. Следъ нѣколко дни Дамето напусна Воденъ и пристигна при насъ, за да се срѣщне съ пристигащия въ околията съ четата си титулярния околийски войвода Лука Ивановъ. Срѣщата стана въ с. Почепъ, отъ дето дойдоха въ Саракиново. Заедно съ Караташо и Ацко Гуговски всички заминахме за с. Долно Родово, дето престояхме единъ денъ, а после въ с. Горно Родово, дето останахме седемъ дни за доуреждане на много въпроси и разпредѣление на районитъ.

Отъ Воденско заминахме за Енидже-Вардарско, въ района на войводата Апостолъ Петковъ. Съ насъ взехме самообявилия се за районенъ войвода Георги Поцковъ. Съ куриери минахме моста на р. Колудей и стигнахме въ с. Св. Илия, разположенъ въ политъ на Паякъ планина. Даме изпрати куриеръ да съобщи на Апостолъ, че му отива на гости. Още презъ сжщия денъ пристигнаха двама четници и единъ куриеръ, които ни заведоха въ с. Корнишоръ, като надъ селото стана срещата ни. Тукъ стояхме цѣла седмица. Даме разговаряше насаме съ Апостолъ, а азъ провѣрявахъ смѣткитъ и ги при подписахъ. Каза му се, че до сега що е пиено, платено е. Отъ сега нататкъ, здраве да е, — наново. Апостолъ не бѣше разпусналъ четниците си, които бѣха надъ сто души. Даме му обясни, че новото положение налага, пъкъ и да не бждатъ товаръ на населението, четата трѣбва да се намали до минимумъ и, преди да заминемъ за Гевгелийско, на събралитъ се предъ него четници каза, че тия, които желаятъ и могатъ да се върнатъ по домоветъ си, да заминатъ направо за кѣщи или пъкъ за България. Частъ отъ четниците се завърнаха по домоветъ си, а две групи, едната, отъ които подъ ръководството на Д. п. Христовъ отъ около десетина души, замина за България, като въ Гевгелийско се отдѣли отъ насъ. Апостолъ бѣше раздѣлилъ околията на района и бѣ опредѣлилъ районни войводи, та не стана нужда съ тоя въпросъ да се занимаваме.

Отъ Корнишоръ заминахме за Гандачъ, стратегически върхъ на Паякъ планина. Тукъ стояхме три дни. Селянитъ отъ с. Баровица ни донесоха въ дисаги прѣсна риба и гумендженско вино. Раздѣлихме

се съ Апостолъ и съ 5-ма негови четници, минахме с. Ливада и спрѣхме въ с. Хума, Гевгелийско. Отъ тукъ Даме изпрати две писма: едно до Андонъ Кьосето и друго — за Тодоръ Серменински, съ поръчка да изпратятъ куриери и се срещнемъ въ с. Конско. Срѣщнахме се надъ Конско. Тукъ стояхме три дни, а после заминахме за Серменинската планина, дето останахме още петъ дни. Даме извика гевгелийското началство и даде своитъ нареждания, а после изглади недоразуменията между Андонъ Кьосето и Т. Серменински, като имъ опредѣли и районитъ.

Съ двамата войводи заминахме за с. Петрово, отъ дето Даме изпрати писмо до непокорния върховистъ Иванъ Радналията. Кьосето и Серменински заминаха, а изпратенитъ отъ Радналията куриери ни отведоха въ с. Радна, дето и стана срещата ни съ него. Даме дълго време му говори и го вразуми. Накрай Радналията каза тържествено: „Само Даме можа да ме убеди да призная Вътрешната организация“. Въ отговоръ на това Даме ме накара да му подаря моя собственъ нагантовъ револверъ съ 50 патрона. Трогнатъ отъ тая жестъ, Радналията извади и ми даде седемъ лири, съ които да си купя въ София новъ и по-хубавъ револверъ. Отъ Радна се премѣстихме въ с. Копривщица, дето престояхме още два деня. Тукъ азъ се почувствувахъ не добре, а ни се налагаше да обходимъ още Тиквешко и Велешко. Преди Гьорговденъ неочаквано въ с. Копривщица се получи известие отъ Кавадарското началство, че Г. п. Христовъ съ чета миналъ Вардара и се отправилъ въ Мориховско. Полученото известие застави Дамета да измѣни маршрута си и да замине за Прилепско, за да се срещне съ Г. п. Христовъ, Гьорче Петровъ, Пере Тошовъ и П. Ацевъ, които искали да се свика сбирка за изработване на нови правилници на ВМРО. Даме ми прочете писмото и ми каза: „Дестумъ дяконе! Ти си боленъ и не мога да те взема съ себе си въ Битолско. Замини за България да възстановишъ здравето си. Вземи това писмо и го дай на Кьосето. Той ще те изпрати по каналъ до Чернопѣвъ, а последния — за България; може скоро да се срещнемъ тамъ“. Азъ съ Христо Пасковъ минахме гевгелийско и спрехме въ с. Никуличъ (Дойранско). Тукъ срещнахме Чернопѣвъ, който се много интересуваше за положението въ Битолско — презъ и следъ възстанието. Чернопѣвъ даде нареждане до струмишкитъ войводи да ме олеснатъ въ пътуването до границата. Съ куриеръ минахме Бѣласица и стигнахме въ с. Дабеле, дето заварихме Сандо Китановъ и Кольо Жековъ (Жеколу). При тѣхъ стояхме два деня, по-неже имаше панаиръ въ селото. Придружени отъ Сандо, заминахме за с. Русиново (Малешевско) и престояхме два дни. Съ коне отъ тукъ заминахме за границата. Българскитъ погранични власти ни заловиха и изпратиха въ Кюстендилъ, а отъ тамъ въ София, дето останахъ на лѣчение и почивка, а Хр. Пасковъ изпратиха въ Ст. Загора.

Къмъ Коледа 1905 г. Даме пристигна въ София, раненъ отъ сръбскитъ чети на Ицко и Герджиковичъ. Последниятъ, следъ раняването и залавянето на Дамета, искалъ да го заколи, но Ицко, който е видѣлъ много добрини отъ Дамета въ битолския затворъ, не му позволилъ. Даме се цѣри въ клиниката на Сарафовъ близо 2 месеца. На 4-ордановъ денъ пристигна въ София и Г. Сугаревъ на почивка. Почивахме до м. май, когато ни се заповѣда да съберемъ момчета и заминемъ въ Битолско.

През м. юлий 1905 г. съ четата си минахъ границата презъ Гюешево. Въ Кратовско, въ мѣстността „Емирица“ заварихъ Дамета съ Ефремъ Чучковъ. Даме тогава бѣше избранъ за председател на Скопския окръженъ комитетъ, а Ефр. Чучковъ и Ат. Бабата — членове. Той ни задържа на гости при него три дни, казвайки ми: „поотпочинете си, нахранете се, защото ви предстои дълъгъ пътъ до Битолско“.

Още щомъ пристигнахме, Даме писа на Т. Александровъ въ с. Неманци, дето бѣше вече забѣгналъ, да ни улесни да минемъ Вардара. Следъ два дни Тодоръ отговори, че каналътъ е готовъ и четата ни може да мине голѣмата македонска рѣка, която незабѣлзано минахме и се отзовахме въ Азотъ, дето въ с. Бистрица ни посрещна велешкия войвода Пано Костантиновъ. Тукъ, въ Азотъ, се навърваше и войводата сарафистъ Ив. Наумовъ Алабака. Направихъ опитъ за помирение между П. Константиновъ и Алабака, като накрай имъ казахъ: „прегърнете се и се помирете, защото тукъ не се служи на личности, а на дѣлото“. Съ третѣ чети заминахме за с. Ораша съ намерение да изгоримъ с. Крапа, свърталище на сѣрбоманския войвода Григоръ Лямовъ отъ с. Небръгово (Прилепско). Пристигнахме сутринъ и се разположихме въ гората. Григоръ, обаче, узналъ за нашето присѣствие въ гората, взелъ предохранителни мѣрки и, когато куриеритѣ ни донасяхъ храна, узна мѣстонахождението ни и ненадейно ни нападна отъ намиращитѣ се около насъ височини. Прѣснахме се въ разни страни, като азъ съ четата си продължихъ пътя за Рѣсенско, за дето бѣхъ опредѣленъ да замина. Тукъ цѣли 18 месеци обикаляхъ района си и водихъ нѣколко сражения. Въ сражението при с. Вълкодере бѣхъ раненъ и това ме принуди да замина въ България на лѣчение и почивка.

Презъ 1908 г. Централниятъ комитетъ ми изпрати следното писмо: „До другаря Дяконъ Евстатий въ София. Централниятъ комитетъ, като има предвидъ вашето минало, като организационенъ работникъ и като цени вашитѣ лични качества, счита за свой приятенъ дълъгъ да ви покани да приемете длъжността членъ въ нѣкое окръжно управление на организацията. Като не се съмняваме, че вие охотно ще подкрепите Организацията въ тия тѣжки за нея времена, Централниятъ комитетъ ви моли въ срокъ отъ 10 дни отъ врѣзването настоящето да му дадете чрезъ Представителството своя окончателенъ отговоръ. Съобразно правилника на организацията веднага ще се сондираатъ легалнитѣ членове на Солунското, Битолското и Скопското окръжни управления за вашето членство и за резултата ще ви се отговори своевременно. Мнението на Комитета е, че вие ще бждете най-полезенъ въ Солунско, дето особено се чувствува нужда отъ съзнателни и интелигентни работници. Единствениятъ за сега окръженъ тамошенъ нелегаленъ членъ Д. Даскаловъ силно ви желае за другаръ. Македония, 12. V. 1908 г. Централенъ комитетъ (п): П. Пенчевъ, П. Христовъ“. (Печатъ). Дадохъ съгласието си и бѣхъ опредѣленъ за титуляренъ войвода въ

Воденската околия, обаче, обявяването на хуриета ме възпрепятствува.

Презъ 1910 г. се състоя събрание отъ тѣсенъ кръгъ приятели. Присѣствуваха Чернопѣевъ, М. Чаковъ, Г. Занковъ, Апостолъ Петковъ, Тане Николовъ и азъ и решихме да започнемъ въ Македония. Властта узна намерението ни и менъ интернира въ Плѣвентъ. Другитѣ успѣха да минатъ границата безъ Занковъ, Чаковъ и Чернопѣевъ. Мене после властта изпрати въ Ловечъ, а после въ Троянския манастиръ, отъ дето избѣгахъ въ Плѣвентъ. Тукъ, преоблеченъ въ цивилни дрехи и съ очила, стояхъ деветъ дни, и, като конгресистъ ширококанецъ, се върнахъ въ София, дето се крихъ отъ полицията шестъ месеци.

На 1 октомврий, преди обявяването на балканската война, съ чети минахме границата и се отзовахме въ Македония азъ, П. Христовъ, Г. п. Христовъ, К. Дзековъ, Ал. Ефтимовъ, Хр. Цвѣтковъ и Гр. Джинджифитовъ (мой помощникъ), всѣки за опредѣления му районъ. Следъ като минахме Вардара, при с. Конопница (Тиквешо), имаме сражение съ турска войска. Тукъ ни настигнахъ съ четитѣ си войводитѣ В. Чекаларовъ, Хр. Силяновъ, Пандо Сидовъ и др. Заедно съ тѣхъ вървѣхме до с. Сборско (Мъгленско), дето се раздѣлихме. Обикаляйки района си, въ с. Кронцелово узнахъ, че гърцитѣ завзели гр. Воденъ, поради което заминахъ за с. Владово. Отъ тука съобщихъ на коменданта въ града, че ще пристигна съ 25 души четници.

Вѣзседнали на коне като кавалеристи, влѣзохме въ Воденъ, тържествено посрещнати отъ населението и учащата се младежъ, обсипвайки пѣтя, по който минавахме, съ цвѣта, вѣнъ и въ града. Още не стигнали центъра на града, грѣцкиятъ комендантъ съ новото правителство ме посрещатъ и молятъ дане влизамъ въ центъра на града, за да не се предизвика тревога. На това му отговорихъ, „че Воденъ е съюзнически градъ и че следъ нѣколкодневно престояване ще го напусна“. И наистина, въ града престояхъ три дена и после заминахъ за Мъгленско и се установихъ въ с. Почепъ. Отъ тукъ изпратихъ окръжно до всички мегненски бегове (помаци) да се предадатъ на българската войска, като имъ съобщавахъ, че косъмъ отъ главитѣ имъ нѣма да падне. Беговетѣ се събраха и решиха да предадатъ цѣло Мъгленско на българската войска, дето бѣ установена българска администрация и отъ другата страна на Паякъ планина — въ Гумендженско. Но и дветѣ тѣзи български околии останаха като оазиси срѣдъ грѣцки и сръбски войски и администрации. Българската властъ и войска тукъ можа да се задържи само три и половина месеци. На 9 февруарий стана инцидента въ Сжботско между българскитѣ и грѣцки войски и последнитѣ реокопираха Мъгленско и Гумендженско.

Презъ свѣтовната война бѣхъ въ щаба на XI македонска дивизия. После бѣхъ премѣстенъ чиновникъ въ лазарета ѝ, а най-после бѣхъ назначенъ за началникъ на партизански отрядъ въ Гевгелийско за разузнаване разположението на противника.

Съобщава: Хр. Шалдевъ

На 31 мартъ т. г., въ 5 ч. сл. пладне се помина отъ разривъ на сърдцето бившиятъ председател на националниятъ комитетъ **ГЕОРГИ КОНДОВЪ**. Погребението му се извърши на 2 априлъ при масовото стечение на емиграцията. Биографични сведения за покойния ще се дадатъ въ идния брой на списанието.